

Prikazi i osvrti

Nenad CAMBI: *Dioklecijan: vir prudens, moratus callide et subtilis ili inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontroverzije i današnje dileme / Diocletian: vir prudens, moratus callide et subtilis or inventor scelerum et machinator omnium malorum. Historical controversies and current dilemmas* (Split: Književni krug i Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2016.). 315 str. ISBN 978-953-163-429-8 (KKS).

U izdanju Književnog kruga i Filozofskog fakulteta u Splitu u lipnju 2016. otisnuta je monografija *Dioklecijan: vir prudens, moratus callide et subtilis ili inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontroverzije i današnje dileme*. Knjigu potpisuje akademik Nenad Cambi, čiji plodan rad na temama iz antičke povijesti, arheologije i povijesti umjetnosti ne treba posebno predstavljati. Posrijedi je dvojezična edicija: tekst obaseže 315 stranica od čega prvi dio otpada na hrvatski izvornik, a drugi na engleski prijevod: Graham McMaster priredio je englesku inačicu teksta. Knjiga obuhvaća i ulomke iz pisanih izvora na latinskom, praćene hrvatskim prijevodom N. Cambija i Bratislava Lučina.

U Predgovoru se na pregledan način izlaže zadaća i metodološki okvir rada (7.-10. str.). Kako napominje sâm autor, *Dioklecijan* nije ni društveno-politička povijest kasne antike ni pregled burnih

zbivanja tetrarhijskoga doba. Naprotiv, knjiga ima skromniji cilj: oslanjajući se na pisana i materijalna vrela, istraživač je naumio pomno ocrtati Dioklecijanov duhovni i politički profil te ocijeniti njegove vladarske poteze. Čitatelj pritom biva upozoren na stare i aktualne zablude o carevu odnosu spram kršćanstva i o ulozi njegovih suvladara s konca 3. i početka 4. st.

Poglavlje Izvori i literatura (11.-15.) upućuje na temeljne antičke zapise o Dioklecijanovoj vladavini. Kao uputan materijal za povijesno istraživanje uzgredno se navode i epigrafski spomenici, rimski pravni spisi i srednjovjekovne legende o ranokršćanskim mučenicima. Uz osvrt na važnije priloge u suvremenoj literaturi, donosi se pregled glavnih znanstvenih skupova i izložbi posvećenih tetrarhijskom razdoblju. Među starim piscima zasebno poglavlje posvećuje se Laktanciju (17.-20.). Dvorjanin Konstantina Velikog i kršćanski apologet, Laktancije je priredio spis *O smrtima progonitelja (De mortibus persecutorum)*, prema autorovu sudu najiscrpnije vrelo za poznavanje tetrarhijske epohe. Mada je Laktancijev ogled snažno obojen prokršćanskim tonovima, bez njega bismo – napominje Cambi – ostali zakinuti za niz vrijednih podataka o rimskoj državi ovoga doba. Prije prelaska na Dioklecijanov životopis, autor je uz nužne ograde skicirao kronološki okvir unutar kojega prati događaje (21.-26.). Čitatelju će napose koristiti pregled četiriju kronologijâ iz pera suvremenih povjesničara čijim se djelima Cambi poslužio. Popis je utoliko korisniji što se Barnes, Kolb, Brandt i Kienast umnogome ne podudaraju, pa će

istraživač na jednom mjestu moći usporediti kronološki problematična mjesta. U poglavlju o carevu životopisu (27.-33.) najviše se raspravlja o ubikaciji Dioklecijanova rodnog mjesta. Izvori spominju tri grada: Salonu, Dokleju i Rim. Ukratko predstavivši argumente *pro et contra* za svaki od netom spomenutih gradova, autor će u jednom od narednih poglavlja (124.) ipak ustvrditi da je Dokleja najizgledniji kandidat.

Iz perspektive šireg povijesnog istraživanja, naročito je korisno poglavlje pod naslovom Ideja tetrahije (35.-51.). Riječ je o uspješnu pokušaju da se u kratkim crtama prikažu temeljni razlozi upostave četverovlašća. Posebno se napominje da je preustroj pokrenut u svrhu obrane carstva i stvaranja stabilnog mehanizma nasljeđivanja vlasti. Pritom se na tetrahiju gleda kao na logičan slijed zbivanja nakon Dioklecijanove monarhije i dijarhije. Odjeljak pod naslovom Tetrahijska imena (53.-61.) ukazuje na političko-propagandnu ulogu imenskog obrasca pojedinog rimskog vladara i članova njegove porodice na početku 4. st.

Poglavlje Vjerska politika (63.-93.) zaprema razmjerno najveći dio publikacije. Autor ondje pripovijeda o vladarskim pokušajima da se iznađe politički oslonac u bogovima rimskoga panteona. Dioklecijanovo i Maksimijanovo religijsko opredjeljenje prvo se potkrjepljuje numizmatičkom i epigrafičkom građom, da bi se u ostatku poglavlja ukazalo na analogna likovna ostvarenja salonitanske i splitske provenijencije. Potom slijedi pregled uzroka i tijeka Dioklecijanovih progona kršćana. Autorova promišljanja popraćena su nemalim brojem navoda iz Laktancijeva spisa. Usporedno se donose i citati iz Euzebijeve *Crkvene povijesti* i uspoređuje ih se s Laktancijem, s posebnim naglaskom na narativ o Galerijevu ediktu. Naime, Dioklecijanov suvladar izdao je g. 313. ukaz o slobodi ispovijedanja kršćanske vjere, no to ipak nije

omekšalo Laktancijev sud o Galeriju. Autor stoga pruža trezveniju prosudbu Galerijevih reformi i ocjenjuje njihov učinak na afirmaciju kršćanstva.

Slijedi poglavlje Progoni kršćana u Iliriku (95.-101.), gdje se nudi jezgrovit pregled pisanih i materijalnih tragova o salonitanskim i panonskim mučenicima s početka 4. st. Prije završnog razmatranja autor se prihvatio izvorne građe o Dioklecijanovu rodoslovlju (103.-126.); i ovdje se kudikamo najviše podataka crpi iz Laktancijeva djela. Na kraju poglavlja opisuju se Dioklecijanove pozne godine, careva smrt i sudbina njegova posljednjeg počivališta. Knjiga najzad pokušava dati ocjenu Dioklecijanova vladanja (127.-144.). Pritom se suprotstavljaju oprečni navodi iz naslova knjige: je li Dioklecijan bio razborit i mudar vladar ili ga možemo – na Laktancijevu tragu – mirne duše prokazati kao uzročnika svakoga zla i začetnika zločina? Pokazalo se da odgovor na to pitanje i nije naročito težak: budući da su prosudbe kršćanskih pisaca krajnje negativne, a poganski autori imaju nešto uravnoteženije gledište, autor je načelno bliži potonjima. Pomno izvagan zaključak upućuje na to da je caru više od dvojbe kršćanstvo ili poganstvo bilo stalo do očuvanja rimske države. S pravom odbacujući crno-bijele ocjene, Cambi zauzima pomirljiv stav i prepušta zainteresiranoj javnosti da sama ocijeni Dioklecijanov lik i njegovo mjesto u rimskoj i europskoj povijesti.

Nakon zaključnog poglavlja slijedi slikovni pregled četrdesetjednog spomenika koji se spominju u izlaganju. Posrijedi je mahom plastika Dioklecijanove palače, bilo smještena *in situ* ili pohranjena u splitskom Arheološkom muzeju. Uz jasno otisnut slikovni materijal pribilježeni su i kratki opisi na hrvatskom i engleskom. Druga polovica knjige, kako rekosmo, donosi engleski prijevod izvornoga teksta s bilješkama (145.-288.). U pregledu literature čitatelj će naći iscrpan

popis relevantnih naslova (289.-301.). Publikacija je k tome opremljena kazalima imena (305.-310.) i geografskih pojmova (311.-315.). Zvonimir Forker autor je obaju kazala.

Čitava edicija popraćena je iscrpnim bilješkama: dijelom se raspravlja s literaturom, dijelom crpe vijesti iz literarnih vrela na latinskom i/ili hrvatskom prijevodu. U formalnom smislu tekst je pregledan i jasno izložen. Postavlja se, međutim, pitanje ne bi li bilo uputnije objediniti poglavlje o Dioklecijanovu životopisu s poglavljem o carevoj rodbini: naime, drugo poglavlje izravno se tiče prvoga i u stanovitom smislu nastavlja se na nj. Nehotične pogreške razmjerno su malobrojne. Čitatelj će, primjerice, na 19. str. uočiti navod da konzulat dvojice Geminâ „pada u 29. poslije Kristove smrti“ umjesto u 29. poslije Kristova rođenja. Zamijećeno je nekoliko omašaja u adaptaciji grčkih imena: na primjer, „u Nisibisu“ (str. 22.) umjesto u Nizibu, „u Panopolisu“ (23.) umjesto u Panopolu, „u Eusebijevu navodu“ (76.) umjesto u Euzebijevu navodu. Jedna je pogreška jezikoslovne prirode: umjesto „Daća što se izgovaralo kao-dz“ (56.) treba stajati Δάτσα što se izgovaralo kao Dazda.

Iz svega proizlazi da će znanstvena i šira javost u ovoj studiji pronaći vrijedno štivo. Sama činjenica da je posrijedi prva suvremena sinteza o jednom rimskom caru u nas, dovoljan je poticaj za čitanje *Dioklecijana*. Dobro promišljena formulacija iz naslova zaokuplja čitačku pažnju i već na početku navodi na razmišljanje. Metodološki okvir jasno je razrađen. Razmatranja u pojedinim poglavljima posve su u skladu s njihovim naslovima. Autor spremno uvažava rezultate ranijih istraživanja, vodeći računa o tome da izloži i primjerima potkrijepi vlastit sud. Zaključci su znanstveno utemeljeni i proizlaze iz izložene građe. Popraćena cjelovitim engleskim prijevo-

dom, knjiga će – treba se nadati – brzo naići na širok čitalački krug.

Josip Parat

Luca PEZZUTO: *Giovanni da Capestrano. Iconografia di un predicatore osservante dalle origini alla canonizzazione (1456-1690)* [Monografie di *Horti Hesperidum*, sv. 3] (Roma: UniversItalia, 2016.). 521 str. ISBN 978-88-6507-795-5.

Pisac ovog prikaza svojedobno je pomalo brzopleto stavio na papir ovu konstataciju: „Iz predturske Slavonije nemamo nijedan vizualni dokument koji bi nam dočaravao izgled nekog ovdašnjeg naselja, trga, utvrde, crkve, samostana, baš kao ni lik neke ovdašnje osobe.“¹ Dok je, naime, po svemu sudeći točno da su najstariji poznati likovni prikazi pojedinih slavonskih naselja nastali tek u 16. stoljeću, poslije Mohačke bitke kao završnog međaša ugarsko-hrvatskog srednjeg vijeka, to nipošto nije točno kada su posrijedi „ovdašnje osobe“. Doduše, izraz „ovdašnje osobe“ mogao bi se razumjeti u uskom smislu, kao da se misli isključivo na one pojedince koji su ne samo rođenjem potekli s područja Slavonije (tj. donjega međurječja Drave i Save), nego su u tom zemljopisnom okviru proveli manje-više cijelu svoju egzistenciju, ne nadržavajući u zamjetnijoj mjeri takav pokrajinski format i ne

¹ Stanko Andrić, *Potonuli svijet. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju* (Slavonski Brod – Osijek: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Grafika d. o. o., 2001), 7.

izlazeći iz njega kako bi se ostvarili u političkom, kulturnom ili nekom drugom smislu. Bio bi to, dakle, nekakav ovdašnji redovnik ili svećenik, građanin ili (puno teže zamislivo) seljak, srednji ili manji vlastelin koji nije puno izbivao sa svojih imanja, eventualno klerik ili student koji se nakon školovanja u inozemstvu vratio ovamo kako bi vršio službu lekтора ili pisara pri kaptolu u Đakovu ili Požegi... Takvih „ovdašnjih“ osoba zaista nećemo naći na likovnim prikazima iz srednjeg vijeka – premda ne možemo sasvim isključiti mogućnost da se, primjerice, među poznatim kamenim skulpturama ljudskih glava iz benediktinske opatije Rudina ne nalazi i portret kakva stvarnog redovnika kojeg je umjetnik zbog ovog ili onog razloga odlučio ovjekovječiti.² No, gornja rečenica ni po čemu ne obvezuje na takvo restriktivno tumačenje. Među osobe „iz predturske Slavonije“ svakako treba ubrojati sve one koje su za to područje bile u znatnijem stupnju biografski vezane, pa i ako su ukupnošću svojih biografija prerasle njegove zemljopisne okvire. Velikaši rodom iz ovdašnjih županija koji su obnašali visoke službe na kraljevskom dvoru ili upravne funkcije u drugim dijelovima kraljevstva, crkveni dostojanstvenici kojima je ovdašnja poglavarska služba bila samo dio kurikula: činjenica je da *ima* više takvih osoba čije vizualne prikaze možemo naći na svremenim, srednjovjekovnim likovnim spomenicima – nadgrobnim pločama, ilustriranim kodeksima i dr. Vjerojatno najočitiji primjer, koji ovom autoru, čudnim zatajenjem pamćenja, nije onomad pao na um, jesu dvije izvrsno očuvane nadgrobne ploče

² Na takvu mogućnost – da rudinski kameni portreti upućuju na “postojanje živih modela” i da se u njima možda odražava “psihologija samostanske bratovštine” – pomišljao je i Bogdan Mesinger, *Ružić & Rudina* (Slavonski Brod: Galerija umjetni na Slavonskog Broda, 2002), 17.

iz Iloka, na kojima su u visokom reljefu prikazani erdeljski vojvoda i bosanski kralj Nikola Iločki (umro 1477) i njegov sin, bosanski herceg i dvorski sudac Lovro Iločki (umro 1524).

Može li se među „ovdašnje osobe“ ubrojati i znameniti talijanski franjevac sveti Ivan Kapistran (Capestrano, 1386. – Ilok, 1456)? On je, naime, posljednje mjesece života proveo u Baranji, Bačkoj, Srijemu, Beogradu i naposljetku u gradu Iloku, gdje je bolovao, umro i bio pokopan. Njegova grobnica u iločkoj franjevačkoj crkvi bila je sve do turskog osvajanja Iloka 1526. važno hodočasničko središte, na glasu po čudotvornim izlječenjima. Neobičnom podudarnošću, ta je posmrtna tjelesna prisutnost sv. Ivana Kapistrana trajala upravo jednako dugo kao i njegov život – sedamdeset godina. Potkraj života i osobito nakon smrti Kapistran je, dakle, postao u posve doslovnom smislu Iločanin. Ako i njega treba držati jednom od osoba „iz predturske Slavonije“, korpus likovnoga gradiva za koji je ovaj autor nekoć ustvrdio da ne postoji – jako se proširuje. Ivan Kapistran (ili Kapistranski, kako ga se u novije vrijeme kod nas također zove) spada, naime, u galeriju najpoznatijih povijesnih osoba europskoga 15. stoljeća, i sigurno među najutjecajnije crkvene ljude toga doba – bio je popularan, slavljn i osporavan, obožavan i omražen, već za života, kao i poslije smrti.

Još uvijek temeljnu Kapistranovu biografiju napisao je na njemačkom jeziku Johannes Hofer (prvo izdanje 1936, drugo prošireno izdanje u dva sv. 1964-65). Kapistranova posmrtna čudesa, popisana u Iloku za potrebe kanonizacijskog procesa, analizirao je autor ovog prikaza u disertaciji objavljenj na hrvatskom 1999. i na engleskom 2000. godine. O Kapistranovu doprinosu na polju teologije i kanonskog prava još nema sintetske studije, premda su o tom, kao i o drugim aspektima njegove osobe i ži-

votnoga djela u posljednjim desetljećima objavljeni mnogobrojni istraživački radovi. Sada je pred nama opsežna i lijepo opremljena knjiga koju je mladi talijanski povjesničar umjetnosti Luca Pezzuto (rođen 1983), sa sveučilišta u Akvili, posvetio ikonografiji toga sveca s kraja srednjeg vijeka.

Knjiga ima kompleksnu strukturu i djelo je suradnje više autora. Luca Pezzuto je knjigu koncipirao i priredio, pronašao suautore te u njoj napisao središnje dijelove. Kratku uvodnu „Presentazione“ napisala je Chiara Frugoni, ugledna medijevistica koja se osobito bavi povijesnim likom sv. Franje Asiškoga. Slijede autorov predgovor, uvod i prvo poglavlje (str. 13-19) o stanju dosadašnjih istraživanja na polju ikonografske „kapistranologije“. Drugo poglavlje (str. 21-44) donosi sažeti pregled Kapistranova života i štovanja do kanonizacije 1690, a napisao ga je Stefano Boero sa sveučilišta u Udinama. Treće poglavlje, naslovljeno „Fratar sa zastavom“ (str. 47-59), koje je napisao povjesničar srednjovjekovnog franjevaštva i sveučilišni profesor u Napulju Daniele Solvi, govori o utjecajima pisanih vrela o Kapistranu na njegove ikonografske prikaze. Slijede četvrto i peto poglavlje iz pera glavnog autora knjige. U četvrtom poglavlju (str. 61-93) Luca Pezzuto razmatra „arhetipska“ djela „mnogostruke ikonografije“ koja je vizualizirala i propagirala Kapistranov lik u Italiji i izvan nje već u drugoj polovici 15. stoljeća. Ta mnogostrukost i raznolikost rane Kapistranove ikonografije odražava sadržajnu šarolikost njegove biografije i njezine razmjerno široke zemljopisne okvire, osobito u Kapistranovim posljednjim godinama, kada se konačno uobličila njegova *fama sanctitatis* i kada je on svojim aktivnostima povezao Italiju, Austriju, Češku, Moravsku, njemačke zemlje, Poljsku i Ugarsku. Na to se nadovezuje peto poglavlje (str. 95-118), o djelima i pojedinim zagonetkama

kapistranske ikonografije u sljedeća dva stoljeća, 16. i 17. Problematiku Kapistranove „vizualne promidžbe“ u 17. stoljeću podrobnije istražuje šesto poglavlje (str. 121-153), posljednje u uvodnom i komparativno-studijskom dijelu knjige, koje je napisala Carlotta Brovadan s rimskog sveučilišta Tor Vergata. Time je zaokružen zacrtani kronološki okvir knjige, koja ne prati razvoj Kapistranove ikonografije poslije njegove kanonizacije 1690.

Središnji dio knjige zauzima Katalog (str. 155-272), u kojem su podrobno opisana i interpretirana 43 različita svečeva likovna prikaza, nastala u vremenskom rasponu od 1459. do kasnih 1680-ih. To, dakako, nisu svi poznati takvi prikazi iz toga razdoblja, nego izbor važnijih i zanimljivijih. Kataloške članke napisali su Luca Pezzuto, Carlotta Brovadan i još dvadeset drugih autora i autorica iz raznih zemalja, uglavnom u vezi sa sadašnjim mjestom čuvanja pojedinog spomenika. Od navedenog broja tako obrađenih djela, 36 su slike, crteži i skulpture, a 7 grafički otisci. Na kraju Kataloga dodana je „Scheda di approfondimento“ (str. 273-276) u kojoj se Marta Guagnozzi bavi mjestom Ivana Kapistrana u osobitom žanru franjevačke ikonografije – „serafskim stablima“, odnosno likovno predočenim duhovnim rodoslovljima franjevačkog reda. Slijedi Apendiks u kojem je kratka rasprava što ju je napisao Filippo Sedda o prijepornoj temi „Ivan Kapistran – antisemit?“ (str. 281-287).

Na Katalog se logično nadovezuje dio koji slijedi, Ikonografski atlas (str. 289-401), koji je tiskan uglavnom u boji, na sjajnom papiru. Tu je u izvrsnim reprodukcijama predočeno ukupno 119 slika i drugih artefakata, među kojima, osim onih što prikazuju Kapistrana, ima i nekoliko što se odnose na druge teme, ali su iz komparativnih ili drugih razloga uklopljeni u atlas kao tijesno povezani s

glavnom temom. Atlas najprije donosi slike i skulpture (br. 1-69), zatim „Stampe“, odnosno grafička/tiskana djela (br. 70-92) i naposljetku „Confronti“ (br. 93-119), odnosno parove analogijski povezanih ili usporedivih djela koja se međusobno dovode u vezu u uvodnim studijama. Dopustit ćemo si primijetiti situ nedosljednost u numeraciji reprodukcija. Fotografije Kapistranova pacifikala (iz samostana sv. Julijana u Akvili), jedna s prednje i druga sa stražnje strane, numerirane su kao 3. i 4., a u analognom slučaju su Burgkmairov portret Kapistrana i njegova poledina numerirani kao 28a. i 28b. Isto tako, brojem 30. numeriran je poliptih iz Kölna i brojem 31. njegova lijeva krila (s Kapistranovim likom), dočim je u istovrsnom primjeru triptih Cristofora Casellija numeriran kao 34a., a njegova desna tabla (prikaz Kapistrana) kao 34b.

Završni dio knjige tvore Repertorij (str. 403-446), obimna Bibliografija (str. 449-502) i Kazalo osobnih imena. Repertorij okuplja na jednom mjestu osnovne podatke o cjelokupnom korpusu likovnih spomenika o Kapistranu u promatranom razdoblju, odnosno predstavlja „prvi sustavan pokušaj registriranja svih poznatih slika koje prikazuju Ivana Kapistrana i koje su izrađene između 1456. i 1690“. Ukupno je tu notirano (uz malu crno-bijelu ilustraciju za gotovo svaku jedinicu) 157 takvih djela, čemu je na kraju, pod podnaslovom „Espunti“, pridodano šest slika koje valja isključiti iz kapistranskog korpusa premda se mjestimice u literaturi nailazi na tvrdnju da prikazuju Kapistrana. Od spomenutog broja, 130 predmeta otpada na slike (uključujući murale i minijature), crteže i skulpture, a 27 na otisnuta djela. Prva skupina je razvrstana prema zemljama u kojima se predmeti danas nalaze. Daleko najviše ih je u Italiji (106), slijedi Češka (pet), Njemačka i Sjedinjene Američke Države (po četiri), a ima ih po jedan-dva

predmeta još i u Austriji, Belgiji, Francuskoj, Engleskoj, Poljskoj i Španjolskoj te u Ekvadoru, Peruu i na Kubi. Neki od popisanih artefakata zapravo više ne postoje jer su uništeni ili izgubljeni, pa o njima svjedoče samo zapisi i eventualno sačuvane fotografije (kao npr. Kapistranova slika iz 1504. iz opservantske crkve sv. Bernardina Sijenskog u Vroclavu, uništena u Drugom svjetskom ratu – usp. Repertorij, br. 119).

Kao što se može očekivati, najveći dio ranih Kapistranovih likovnih prikaza nastao je u Italiji. Najstariji je 1459. naslikao Mlečanin Bartolomeo Vivarini u tehnici tempere na drvu (sada se nalazi u pariškom Louvreu). Tu je Kapistran prikazan u čitavoj figuri, kao starac u franjevačkom habitu koji u lijevoj ruci drži knjigu, a u desnoj zastavu s križem na jednoj i slikom sv. Bernardina Sijenskog na drugoj strani; u natpisima na slici uz ostalo stoji i da je blaženik umro *in Hui-lac Ungarie*, tj. „u Újlaku (Iloku) u Ugarskoj“. Ikonografija tog portreta postala je standardna u svim talijanskim prikazima do početka 16. stoljeća, a preuzimala se i kasnije. Vrlo sličan Kapistranov prikaz, samo u paru sa sv. Bernardinom, nalazimo na fresko-osliku iz crkve sv. Onufrija u Fabrianu, a nastao je nekoliko godina poslije Vivarinijeva portreta. Među ranim portretima posebno mjesto zauzima petodijelni poliptih iz bazilike sv. Bernardina u Akvili (sada u Nacionalnom muzeju pokrajine Abruzzo), u cijelosti posvećen Kapistranu i ključnim čudesnim događajima u njegovu životu. Naslikao ga je oko 1478-1480. nepoznati majstor kojemu je to glavno poznato djelo. Središnji portret ikonografski je gotovo istovjetan prije spomenutima, a bočni prikazi biografskih prizora, bogati pojedinostima, odnose se na jedan događaj u Italiji i čak tri događaja u Ugarskoj, iz završnog dijela Kapistranova života: propovijed u Akvili s istjerivanjem vrugova iz opsjednutih; misa u Petrovara-

dinu s pojavom strelice s neba; obrana Beograda od Turaka; svečeva smrt u Iloku i prva izlječenja bolesnika. Potkraj 15. stoljeća Kapistran se počinje pojavljivati i na kompozicijama s više drugih svetaca, odnosno kao sudionik tradicionalnih ikonografskih tema. Primjer za to je slika Bogorodice s djetetom koja sv. Petru predaje ključeve Raja na središnjoj oltarnoj pali iz opservantske crkve u gradiću Camerino, koju je kasnih 1480-ih naslikao Carlo Crivelli. U skupini svetaca koji svjedoče tom činu prikazan je, uz lijevi rub slike, Kapistran sa svojom križarskom zastavom. Na petodijelnom poliptihu Majke Božje s djetetom iz crkve sv. Franje u Capestranu, bočne table zauzimaju sv. Franjo, sv. Antun, sv. Bernardin i Kapistran.

Ikonografski nešto drukčiji Kapistranov prikaz nalazimo na poliptihu o stigmama sv. Franje koji je u Kölnu oko 1500. izradio tamošnji anonimni majstor ciklusa o sv. Severinu. Na jednoj od četiri bočne table Kapistran je prikazan sa štapom za hodanje u desnoj i raspelom u lijevoj ruci, a ostale tri table zauzimaju sv. Bonaventura, sv. Ludovik Tuluški i sv. Bernardin. Prije te kelnske, izvan Italije nastalo je još nekoliko Kapistranovih slika što su se sačuvala do danas. U Bambergu je oko 1470-1475. nepoznati slikar iz kruga Hansa Pleydenwurffa naslikao Kapistranovu propovijed u tom gradu (Kapistran je u Bambergu boravio 1452), s prizorom spaljivanja ženskih ukrasa, igraćih karata i drugih „grešnih“ predmeta u prvom planu („lomača taštinâ“). Na slici, koja je puno više realistička nego ikonografska, Kapistran desnom rukom pokazuje na nebo, a u lijevoj drži monstrancu s (bernardinovskim) monogramom Isusova imena. Još izrazitijim realizmom odiše Kapistranov portret manjeg formata koji je oko 1490. u Augsburgu naslikao Toma Burgkmair (sada se nalazi u Pragu). Kapistranu je tu prikazana samo gornja polovica tijela, bez

idealizacije i ikakvih ikonografskih do-dataka, a slikar je u pridodanoj zabilješci napomenuo da je kao osmogodišnjak vidio Kapistranovu propovijed u Augsburgu 1452. Među srednjoeuropskim ranim djelima vrlo je zanimljiva nedovršena zidna slika u opservantskoj franjevačkoj crkvi u Olomoucu. Izradio ju je nepoznati umjetnik vjerojatno oko 1480. u tehnici sinopije, monokromnog crteža kao podloge za fresko-oslik, koji naposljetku nije realiziran. Tema prostrane slikarije (650 × 750 cm) je obrana beogradske utvrde od Turaka 1456. U središtu utvrde prepune vojnika pod oružjem prikazan je nerazmjerno velik Kapistran, s redovničkom kukuljicom na glavi, kako desnom rukom drži knjigu pritisnutu na prsa, a lijevom podiže sliku Bolnog Krista (*imago pietatis*).

Iz kasnog 15. stoljeća potječe i nekoliko Kapistranovih prikaza u sklopu minijatura u iluminiranim rukopisima. Najraniji Kapistranov prikaz u tehnikama grafičkih otisaka nalazi se u jednoj znamenitoj inkunabuli, Nirnberškoj svjetskoj kronici (*Liber chronicarum*) Hartmanna Schedela, tiskanoj u Nürnbergu 1493. Kapistran je tu prikazan u maloj ilustraciji uz tekst, izrađenoj u tehnici drvoreza, kako u desnici drži raspelo. S uzdignutim raspelom u lijevoj ruci prikazan je i u sklopu složenijeg prizora na naslovnoj stranici najstarijeg tiskanog životopisa (*Vita Iohannis Capistrani – Sermones eiusdem*), koji je objavljen 1519. u Augsburgu, a sastavio ga je ispovjednik brigittinskog samostana u Maihingu. Taj drvorez predočuje već poznatu temu Kapistranove propovijedi mnoštvu dok se na njegov poticaj na lomači spaljuju grešni artefakti kockarskih igara. Jednostavniji drvorez – Kapistran s križarskom zastavom u lijevoj i slikom Bolnog Krista u desnoj ruci – ilustrira naslovnice knjige *Vita et gesta beati Iohannis de Capistrano* (reprodukcija u Ikonografskom atlasu, br. 72), u kojoj su

prvi put sabrani glavni Kapistranovi životopisi. To obimno rano tiskano djelo o Kapistranu autori ne analiziraju podrobno u Katalogu, a datiraju ga godinom 1523. (prema starijoj literaturi), premda su Johannes Hofer i Florio Banfi dataciju ispravili u 1564.

Izbor iz sadržaja knjige ograničili smo ovdje na najranije razdoblje, do početka 16. stoljeća, tj. na razdoblje u kojem su se likovni prikazi još mogli temeljiti na neposrednom iskustvu umjetnika ili njihovih informatora: kada su ta djela nastajala, još je bilo živih svjedoka koji su Kapistrana osobno poznavali ili ga barem nakratko vidjeli za nekog od njegovih putovanja i javnih propovijedi. Dakako da nije ništa manje zanimljiv, u likovnom i ikonografskom smislu, ni kasniji razvoj vizualnog prikazivanja toga po mnogočemu neobičnog sveca.

U Repertoriju na kraju knjige nije zabilježen nijedan likovni prikaz iz današnje Mađarske, Hrvatske, Rumunjske ili Srbije (točnije Vojvodine), premda su to zemlje u kojima je Kapistran proveo završno razdoblje svojeg života i, što je važnije, u kojima je bio osobito razvijen njegov rani posmrtni kult. Osmansko osvajanje i vladavina u 16. i 17. stoljeću uvjerljivo objašnjavaju nestanak svih lokalnih tragova toga kulta. Primjerice, znajući koliko se osobno zauzimao za Kapistranov pokop i štovanje u Iloku, možemo s priličnom sigurnošću pretpostaviti da je Nikola Iločki dao izraditi karkvu Kapistranovu sliku, vjerojatno i više njih; ali takva su djela nestala. S druge strane, jako Kapistranovo štovanje koje se u tim istim krajevima obnovilo nakon oslobođenja od Turaka potkraj 17. stoljeća, i koje je dobilo institucionalan izraz u stvaranju franjevačke Provincije sv. Ivana Kapistrana (1757), moglo je dovesti do toga da pokoje likovno djelo nastalo prije Kapistranove kanonizacije naknadno dospije u neki od ovdašnjih samostana od Budima i Maria Radne do Požege

i Zemuna. Dosad se nečemu takvom nije ušlo u trag. Prema istraživanju Marije Mirković (čiji prilog temi nije naveden u Bibliografiji knjige), najstariji poznati Kapistranov likovni prikaz u Hrvatskoj bio bi onaj na oltarnoj slici iz franjevačke crkve u Varaždinu koju je 1701. naslikao Ivan Juraj Zirky.³

Na kraju, valja zaključiti da je knjiga Luce Pezzuta i suradnika koje je on okupio na zajedničkom poslu plod golemoga istraživačkog pothvata i ne samo nezaobilazan priručnik za ikonografiju jednoga od najvažnijih franjevačkih svetaca, nego i prava riznica dosad slabo poznatih i malo istraživanih problema iz starije povijesti umjetnosti, mjerodavno izloženih i okupljenih na jednom mjestu, tako da budu na korist i za poticaj mnogim budućim istraživačima.

Stanko Andrić

Davorin TASLIDŽIĆ: *Osmanski pečat: XVI. i XVII. stoljeće na tlu Baranje u osvit osmanskih ishodišnih posezanja – hrvatski pogled* (Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu, 2001.). 180 str. ISBN 953-6505-13-4.

Davorin TASLIDŽIĆ i Daniela TASLIDŽIĆ HERMAN: *Osmanska Baranja: 16. i 17. stoljeće na tlu Baranje u osvit osmanskih osvajanja* (Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu, 2013.). 170 str. ISBN 978-953-6505-32-6.

³ Marija Mirković, "Prilog studiju ikonografije svetoga Ivana Kapistranskoga", *Croatica Christiana periodica* 19 (1987), 140-155, cit. 149.

Daniela TASLIDŽIĆ HERMAN, *Baranja za osmanske vladavine* (Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu; Mohácsi Történelmi Emlékhelyért Alapítvány, 2016.). 173 str. ISBN 978-953-6505-42-5.

Hrvatska historiografija još uvijek nije proizvela monografiju o povijesti hrvatske Baranje u razdoblju osmanske vladavine (1526.-1687.), a kamoli monografiju koja bi se temeljila na svim postojećim izvorima – ne samo kršćanske, nego i osmanske provenijencije. Zato je intrigantno da se u knjižnicama može pronaći čak tri knjige koje se bave spomenutom temom i u kojima se tvrdi da ispunjavaju sve spomenute uvjete. Nažalost, već i površno pregledavanje navedenih knjiga dovoljno je za zaključiti da obiluju brojnim manama i da su neadekvatne kao rješenja za spomenuti manjak u našoj historiografiji. Tekstovi svih triju knjiga skoro su posve jednaki, ali to nigdje u njima nije napomenuto. Sve će tri knjige biti zajednički opisane u narednim odlomcima.

Počnimo od naslovnih stranica: naslovnice prvih dviju knjiga sadrže slike osmanskih konjanika, sultana Sulejmana Veličanstvenog, osmanskog Osijeka i osmanskog mosta na Dravi – dakle imaju posredne veze s Baranjom u osmanskom razdoblju. Međutim, naslovnica treće knjige je slika talijanskog slikara Fausta Zonara iz 1901. i prikazuje osmanski konjički odred Ertuğrul s kraja 19. stoljeća kako paradnim korakom prelazi most Galata u Istanbulu. Štoviše, ispod iste te slike na 32. stranici knjige piše: „Ovakvim je redom osmanska vojna sila kretala u svoje pobjedonosne pohode.“ Paradna postrojba u Istanbulu s početka 20. stoljeća ima vrlo malo veze s vojnim pohodima u Baranji u ranom novom vijeku.

U „Uredničkom proslavu“ prve knjige (2001: 7-8. str.) Emil Stošić, urednik knjige, naglasio je potrebu rasvjetljavanja razdoblja osmanske vladavine na području Baranje i natuknuo da je autor s tim ciljem napisao svoje djelo. U „Proslavu“ (2001: 9-10) autor knjige naveo je da se monografija temelji na uvidu u povijesna vrela 16. i 17. stoljeća za povijest hrvatske Baranje. Oba proslava, kao i većina poglavlja, pisana su vrlo nekoherentno: paragrafi se ne nižu logičkim slijedom i postoje nesuglasja i proturječja između iznesenih tvrdnji. Izdanje iz 2013. sadrži „Proslav: nova ozračja“ (6-8), u kojemu autori naznačuju da je djelo nastalo u okviru projekta Zavoda za baranjsku povjesnicu u Belom Manastiru s ciljem proučavanja zavičajne povijesti baranjskog područja i da opisuje razdoblje od bitke kod Mohača 1526. do druge bitke kod Mohača 1687., odnosno od osmanske pobjede kojom je baranjsko područje potpalo pod osmansku vlast do bitke u kojoj je habsburškom pobjedom nad Osmanlijama došao kraj osmanske vladavine u Baranji. Autori se pozivaju na potrebu proučavanja vrela o baranjskoj povijesti kao dijelu hrvatske povijesti pod osmanskom vladavinom, za koju opravdano tvrde da je slabo istraživana. Iako nakon toga autori ustvrđuju da je razlog za takvu slabu istraženost nepoznavanje izvornoga osmanskoga gradiva, ovom knjigom nisu pomogli da se taj manjak ukloni. U njihovom proslavu doslovno se ponavljaju neke rečenice iz „Uredničkog proslava“ Emila Stošića iz 2001. bez navođenja autora. Dobar primjer nesuvislih rečenica kojih ima posvuda u sva tri izdanja jest sljedeća rečenica: „Možda autori iz toga razloga, a kroz svoj metodološki iskaz, s obzirom da za njih povijest nije tek mogući niz činjenica, već *organizam koji živi u svojoj cjelovitosti* [kurzivom istaknuli autori], pa to iz toga kuta gledanja odnosa i suodnosa dovodi nužno do zanimanja za uzroke i posljedice značajne povijesne

bitke.“ (2013: 7). Rečenica je skoro posve prepisana iz spomenutog proslava Emila Stošića (2001: 8), a njezini dijelovi ponovljeni su bez navođenja izvora i u izdanju iz 2016. na 24. stranici. U izdanju iz 2016. nalazi se još jedan proslav pod naslovom „Gradonačelnikov proslav: prije 490. [sic] godina dogodio se sudbonosni sraz“ (2016: 8-9), u kojem je gore citirana rečenica ponovo prepisana.

U izdanju iz 2016. nalazi se još jedan proslav: „Urednički proslav: uključivanje Baranje u život u ranom novom vijeku“ (2016: 10-12), u kojemu urednik izdanja i pisac proslava prof. dr. sc. Ivan Balta s Filozofskog fakulteta u Osijeku piše: „Autorica ima do sada nekoliko objavljenih knjiga [...], od kojih su neke s temama o baranjskoj prošlosti u vrijeme osmanske vladavine, što govori o njezinoj stručno-znanstvenoj kompetentnosti [...], a iz čega je proizašla upravo gore navedena knjiga [...]“ Balta zanemaruje činjenicu da su prijašnje autoričine knjige sadržajno skoro posve iste s onom čiji je predgovor napisao i da imaju bezbroj mana. Balta zaključuje da je autorica „dala jedno prilično cjelovito povijesno djelo“ (2016: 11).

U predgovoru prof. dr. sc. Saliha Kulenovića s Univerziteta u Tuzli pod naslovom „Stošeždesetjedna godina vladavine Osmanlija u pitomini Baranje“ (2016: 13-15) također se hvali knjiga i ne nalazi joj se nikakva mana, dok struktura predgovora upućuje na to da se radi o recenziji knjige napisanoj za potrebe vrednovanja knjige prije objavljivanja. Zatim slijedi autoričin „Proslav: povijesna ozračja“ (2016: 17-21) u kojem je opisana i omeđena tematika knjige, ubačeno nekoliko za temu knjige nevažnih informacija o podrijetlu Osmanskog Carstva i ponovljeno desetak rečenica iz predgovora „Proslav: nova ozračja“ iz izdanja iz 2013. Iduće poglavlje nosi naslov „Uvodna razmatranja“ (2016: 22-30) i u njega su uz neznatne izmjene

prenesena poglavlja „Prepoznavanje poznatog“ iz izdanja iz 2001. te „Uvod“ (9) i „Polazišta“ (11-13) iz izdanja iz 2013. Ispod kopiranih ulomaka iz izdanja iz 2001. na dva je mjesta u bilješkama naznačeno da se radi o navodu iz ranije knjige, iako oni nisu pod navodnicima. Neprepisani dio teksta „Uvodnih razmatranja“ iz 2016. govori o baranjskoj povijesti u srednjem vijeku. Poglavlje „Polazišta“ (2001: 11-13) također je nesuvislo napisano, o čemu svjedoči ova rečenica: „Bitka kod Mohača (1526.), koliko god povijesno gledano bila neminovna i unaprijed se znalo njen ishod, bila je za povijest Ugarske sudbonosna, dok je za Hrvate, ali i za hrvatske kao i bosanske zemlje imala također dalekosežne posljedice,“ (11).

Poglavlje „Najvažnije o razdoblju“ (2001: 15-16) previše uopćeno govori o stanju u ugarsko-hrvatskoj državi prije Mohačke bitke. Zatim je izneseno nekoliko refleksivnih zaključaka o hrvatskoj povijesti i osmanskim osvajanjima. U poglavlju „Prepoznavanje poznatog“ (2001: 17-20; 2013: 12-15) nastavlja se s konfuznim iznošenjem podataka, među ostalim, o dubokim povijesnim vezama mađarskog i hrvatskog naroda, o nedovoljnom dosadašnjem istraživanju povijesti hrvatske Baranje, o Velikom turskom ratu (1683.-1699.) i darivanju vlastelinstva Belje habsburškom vojskovođi Eugenu Savojskom. Situacija u Baranji u tom razdoblju sporadično se spominje, dok je težište na zbivanjima na bojištima podalje od baranjskih granica. U poglavlju se nalazi mnogo pogrešaka, među ostalim i tvrdnja da Eugen Savojski 1687. nije ratovao protiv Osmanlija (2001: 18; 2016: 27), iako je poznato da je taj francuski plemić ratovao na strani Austrijanaca protiv Osmanlija još od 1683. Na ukupno dvije stranice poglavlja „Baranja za osmanske vladavine“ (2001: 21-22) daje se nekoliko nepovezanih podataka iz kršćanskih izvora o ratnim događanjima na

početku i na kraju osmanske vlasti, a skoro ništa o društvenom ili gospodarskom stanju u osmanskoj Baranji.

Poglavlje „Vojni pohod sultana Sulejmana, i sama mohačka tragedija 1526. godine“ (2016: 31-64) skoro je u cijelosti prekopirano poglavlje „Bitka kod Mohača kolovoza 1526. – najveća ugarska, ali i hrvatska pogibelj“ (2001: 23-64; 2013: 23-45). Ono se sastoji od opisa pokretanja osmanskog vojnog pohoda u Istanbulu u travnju 1526. i s njega se preskače na suviše detaljan opis Mohačke bitke u kolovozu 1526. i kasnijih osmanskih vojni u Ugarskoj. Nakon toga se opet opisuje srednjovjekovne događaje u Ugarskoj i naširoko iznosi zbivanja u srednjoj Europi neposredno prije Mohačke bitke. O pomanjkanju suvislosti i znanstvene korektnosti svjedoči sljedeći ulomak: „Iščitavajući dostupno gradivo, koje se brižnom analizom može svrstati u više skupina, kao što je gradivo arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti [...] *Magyar országos levéltár*, Budimpešta, *Finanz u. Hofkammerarchiv*, Beč [kurzivom je označila autorica], te *Başbakanlık Arşivi* Istanbul [...] dobivene su smjernice glede pokušaja dosezanja posebnih vrela što su vezana uz lokalnu sredinu i područje,” (2013: 23; 2016: 37). Iako je jednom bilješkom označen dio teksta prenesen iz knjige iz 2001., a drugom bilješkom dio teksta prenesen iz knjige iz 2013., takve napomene nisu ubačene ispod ostalih 90 % prekopiranog teksta, koji nije stavljen u navodnike. Zatim se govori o rezultatima arheoloških istraživanja na Mohačkom polju, nakon čega slijedi opis osmanskih mostova u 16. i 17. stoljeću na Dravi pored Osijeka s nepotrebno dugim navodima suvremenih svjedočanstava bez njihove usporedbe. Ne objašnjava se zbog čega je detaljan opis Mohačke bitke i arheoloških nalaza bitan za temu monografije.

U poglavlju „Novi ustrojbeni oblici djelovanja na osvojenom prostoru“

(2001: 65-68; 2013: 45-49) govori se o osmanskoj upravnoj podjeli baranjskog područja, koje je bilo dijelom Mohačkog, odnosno Pečuškog i zatim Sigetskog sandžaka. Iznose se podaci o vjerskom i etničkom sastavu Baranje u osmanskom razdoblju, o širenju kalvinističkog, muslimanskog i pravoslavnog stanovništva u Baranji, te o demografskoj situaciji u južnoj Baranji tijekom 18. stoljeća i čak do druge polovice 20. stoljeća, što izlazi iz tematskih okvira knjige.

Poglavlje „Ipak, nije se utopio kralj Ludovik II. u Csele potoku!“ (2016: 65-66) originalno je poglavlje, a govori o rezultatima mađarskih forenzičkih istraživanja iz 2014. koja bacaju sumnju na općeprihvaćeno mišljenje da se ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II utopio nakon Mohačke bitke i ustvrđuje se da je bio ubijen. U poglavlju „Širenje osmanske vlasti“ (2016: 67-80) ponovo se govori o Mohačkoj bitci i njezinu značenju za srednju Europu, a o osmanskoj Baranji iznosi se tek nekoliko geografskih i administrativnih podataka.

„Zbirni popis trgovišta i sela u nahiji Branjin Vrh, Burunovar (Branjin Vrh) iz 1628. godine“ (2016: 81-88) u cijelosti je preneseni članak Ive Mažurana objavljen u *Osječkom zborniku* 2009., što je korektno navedeno u bilješci, ali bez navodnika u tekstu. Nakon toga je u isto poglavlje dodan opis osmanske Darde i drugih baranjskih naselja prema istraživanjima mađarskog osmanista Gyule Káldy-Nagyja, koji je ukazao na slabu naseljenost Baranje u osmansko vrijeme zbog čestih vojnih pohoda koji su prolazili tim područjem. „Kroz baranjske močvare do palanke Darda“ (2016: 89-97) ponovljeni je dio teksta iz izdanja iz 2013. (2013: 54-61), u kojem je skoro doslovno prekopiran članak Ive Mažurana „Most preko močvare“ objavljen 1999. u *Vijencu*. To je napomenuto u bilješci, ali tekst nije stavljen u navodnike. Tekst je dio poglavlja „Širenje islama i vjerske

organizacije i institucije“ (2013: 51-61) koje govori o širenju islama, ali i protestantizma, u osmanskoj Baranji. Uz opis zimskog pohoda Nikole VII Zrinskog 1664. nalazi se slika Nikole IV Zrinskog (Sigetskog) (2013: 58-59). Potpoglavlje „Arheološki izvidi na jezeru Đola u Dardi“ (2016: 96-97) posve je nov prilog, u kojem su opisana arheološka istraživanja u Dardi tijekom posljednjih osam godina i pronalaženje ostataka tzv. Sulejmanova mosta kod Osijeka.

U poglavlju „Slom osmanske vladavine“ (2001: 65-68; 2013: 63-68; 2016: 98-115) opisuje se osmanske poraze 1686. i 1687. te povlačenje s prostora Baranje. Poglavlje „Nadhrašanjaska bitka“ (2001: 69-84) ponovljeno je s istim tekstom u izdanju iz 2013. pod naslovom „Pobjedonosna borba carske vojske s Turcima kod Mohača, 12. kolovoza“ (2013: 85-90) i u izdanju iz 2016. pod naslovom „Pobjedonosna borba carske vojske s Osmanlijama kod Mohača, 12. kolovoza – druga mohačka bitka“ (2016: 116-119). U njemu se govori o drugoj bitci kod Mohača 1687., koja je previše detaljno opisana, a tekst je oblikovan obilatim ubacivanjem detaljnih citiranja dnevničkih zapisa suvremenika bez davanja ikakvog komentara. „Dnevnik ratnog pohoda iz 1687.“ (2001: 91-102; 2013: 81-92; 2016: 120-132) predstavlja „kratak izvadak“ iz dnevnika habsburškog vojskovođe Karla Lotarinškog o ratnim zbivanjima 1687., bez ikakve analize svjedočanstva. Općenito se u iskazima suvremenika nalazi previše detalja nevažnih za cjelokupnu temu.

U naslovu poglavlja „Vojni pohod princa Karla Eugena od Croya (1663.-1736.), poznatog kao princ Eugen Savojski; 1697.“ (2001: 105-107; 2013: 81-93) pomiješane su dvije povijesne ličnosti: François-Eugène de Savoie (1663.-1736.), koji je općenito poznat kao princ Eugen Savojski, te Charles Eugène de Croÿ (1651.-1702.), habsbur-

ški i ruski general koji je, među ostalim, sudjelovao u Velikom turskom ratu na strani Habsburgovaca. U poglavlju se iznosi poduži navod iz dnevničkog zapisa habsburškog vojskovođe o ratnim zbivanjima 1697. i Bitci kod Sente, a potom opis habsburškog pohoda u Bosnu sve do Sarajeva i natrag – iako se tu skoro uopće ne spominje Baranja. To je poglavlje ispušteno u izdanju iz 2016.

U poglavlju „Razgraničenje s Osmanskim Carstvom“ (2001: 151-156; 2013: 127-132; 2016: 133-137) govori se o mirovnom sporazumu između Habsburškog i Osmanskog Carstva 1699. u Srijemskim Karlovcima i o posljedicama sporazuma za Slavoniju i Srijem, te o pripremama za provođenje habsburškog popisa stanovništva i dobara Slavonije 1698. Tu opisivanje prestaje bez objašnjavanja kako je popis tekao i koji su mu bili rezultati, posebice za Baranju – u kojoj popis nije ni bio proveden. Stoga je nejasno zašto ga se uopće opisivalo.

U izdanje iz 2016. dodano je i poglavlje „Sulejmanovi potomci na mjestu mohačke tragedije čiju smo 490. obljetnicu obilježili ove godine“ (150-152). Skoro sav sadržaj poglavlja ispričan je u naslovu, a u njemu se govori i o pronalasku vjerojatne grobnice Sulejmana Veličanstvenog u blizini mađarskoga grada Szigetvára.

U knjigama se ne nalazi zaključno poglavlje, nego „Sažetak“ (2001: 157-158; 2013: 133-134; 2016: 138-140) u kojem se ukratko ponavlja tematika prijašnjih poglavlja i iznose konfuzni zaključci o povijesnim zbivanjima u jugoistočnoj Europi u 16. i 17. stoljeću. Tako se spominje „niz negativnih posljedica osmanske vladavine“ (158), iako one nisu elaborirane. Među ostalim se kaže da „onaj dio puka koji se nije uspio spasiti bijegom [pred osmanskom opasnošću], pretvoren je u raju“ i ne objašnjava se što je u tom procesu negativno ili drugačije

od društveno-gospodarskog stanja u kojem se puk nalazio prije osmanske vlasti. Nadalje, tvrdi se da se „podjarmljeno hrvatsko i ugarsko pučanstvo nikada [...] zapravo nije mirilo s tuđinskom vlašću i na razne [je] načine pružalo otpor“ (2001: 158; 2013: 128; 2016: 134). Ti razni načini otpora nisu objašnjeni. Što se tiče habsburškog utjecaja na život u Baranji, treba pohvaliti dio teksta u kojem se govori da je habsburška vojska, među ostalim, pljačkala osvojene/oslobođene krajeve i istjerivala muslimansko stanovništvo: „Ono što su Turci podigli, pretvoreno je uglavnom u prah i pepeo“ (158).

U knjizi se još nalaze sažeci na engleskom, njemačkom, francuskom i mađarskom i „Abecedarij“ (2001: 171-173; proširena verzija 2013: 145-155; 2016: 153-164), u kojem su uz brojne pojmovne i slovne pogreške (tzv. tipfelere) dana pojašnjenja nekih manje poznatih osmanskih pojmova. Na kraju knjige nalazi se poglavlje „Vrela i literatura“ (2001: 175-179; 2013: 156-159; 2016: 165-168), za koje je u izdanju iz 2001. naznačeno da služi „za daljnja upoznavanja i istraživanja“ (2001: 175), čime takav popis gubi svoju osnovnu svrhu – da upozna čitatelja s izvorima i literaturom korištenima u samoj knjizi. U popisu korištenog izvornog gradiva nabrojani su i arhivi, među njima npr. Osmanski arhiv Predsjedništva Vlade Republike Turske, iako je iz bilješki jasno da se gradivo tog arhiva, kao i većine drugih s popisa, koristilo jedino posredno, tj. kroz radove drugih autora.

Knjige su prepune pojmovnih i slovnih pogrešaka koje nisu ispravljene ni u jednom od izdanja. Tako je habsburški diplomat Luigi Fernando Marsigli postao Marsiglije (2016: 134), a Karlo Lotarinški postao je Karlo Lotrinški (2001: 91). Slikovni prilozi i zemljovidi nasumično su raspoređeni unutar teksta, a opisi ispod slika često su manjkavi ili netočni.

Hvalevrijedno je da se u knjizi koriste izvorno gradivo, kao što su dnevnički zapisi suvremenika, rezultati arheoloških istraživanja i postignuća mađarske historiografije; međutim, većina iskaza suvremenika irelevantna je za povijest osmanske Baranje, a kad ih se već koristilo, izostala je analiza tih izvora.

Kao što je već spomenuto, nedostaju osmanski izvori, što je donekle ublaženo pozivanjem na spomenutog mađarskog osmanista Káldy-Nagyja. Iako su u popisu literature navedeni radovi eminentnih osmanista Halila İnalçıka, İsmaila Uzunçarşılıja, Brucea McGowana i Nenada Moaćanina, ne vidi se utjecaj njihovih radova na sadržaj knjige – uostalom, spomenuti istraživači nisu pisali o osmanskoj Baranji.

Prvo izdanje imalo je dva recenzenta, a svako od druga dva izdanja čak četiri, i šteta je da nisu autore upozorili na raznovrsne manjkavosti njihovih tekstova.

Anđelko Vlašić

Ladislav DOBRICA i Ivana POSEDI (prir.): *Zapisnici sjednica Srijemske županije 1767.-1771. / Prothocolla Congregationum comitatus Syrmien-sis 1767.-1771.*, knjiga III. [Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije, knj. 10] (Vukovar – Zagreb: Državni arhiv u Vukovaru – Hrvatski državni arhiv, 2016.). 725 str. ISBN 978-953-7980122.

Državni arhiv u Vukovaru objavio je 2016., u suizdavaštvu s Hrvatskim državnim arhivom, treću knjigu *Zapisnika sjednica Srijemske županije* od 1767. do

1771. godine. Ovu su knjigu priredili isti priređivači kao i drugu knjigu (Ladislav Dobrica i Ivana Posedi). Ovo je deseta knjiga arhivskog gradiva u arhivskoj ediciji *Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije* Državnog arhiva u Vukovaru.

Treća knjiga sastoji se od nekoliko cjelina: Riječi urednika ove edicije i knjige te ravnatelja Državnog arhiva u Vukovaru Stjepana Prutkija (11), zatim Predgovora priređivača Ladislava Dobrice (13-18), Načina transkripcije zapisnika sjednica Srijemske županije priređivačice Ivane Posedi (19-20), Zapisnici Srijemske županije 1767.-1771. (21-685), Najobičnije stare mjere sredinom 18. stoljeća (687-690), Sažetka (691-692), Summaryja (693-694), Zusammenfassunga (695-696), Kazala imena i mjesta (697-712) i Kazala odabranih pojmova (713-725).

Urednik ove edicije naglasio je u svom tekstu važnost ovog arhivskog gradiva za društvenu, gospodarsku, vjersku, upravnu, demografsku povijest i povijest svakidašnjice Srijemske županije, ali i povijest Slavonije (pa i Hrvatske) od oslobođenja od osmanske vlasti, preko obnove županijskog sustava, uređenja upravnog ustrojstva slavonskih županija pa sve do ukinuća feudalnog sustava 1848. Također, upozna je čitateljstvo sa željom Državnog arhiva u Vukovaru da nastavi s objavljivanjem arhivskog gradiva, kako bi ga zaštitili od propadanja i učinili dostupnijim znanstvenicima, ali i širem čitateljstvu koje se bavi proučavanjem lokalne i nacionalne povijesti.

Predgovor ovoj knjizi *Zapisnika* napisao je priređivač Ladislav Dobrica. U tom je tekstu prikazao najvažnije događaje o kojima su raspravljali na sjednicama skupštine Srijemske županije. Jedna je od važnijih aktivnosti tijekom ovog petogodišnjeg razdoblja bilo određivanje županijskog središta te izgradnja

županijske kuće. Tijekom ovog razdoblja osnovano je i Hrvatsko kraljevsko vijeće, koje vrlo aktivno šalje različite naredbe županijskom činovništvu, ali i traži različite izvještaje o svim aspektima svakodnevnoga života na području županije. Bečki je dvor, provodeći kamearalističku ekonomsku politiku na području Monarhije, nastojao potaći županijsko činovništvo na poduzimanje mjera koje su trebale osigurati jačanje gospodarske aktivnosti na području županije. Pri tome su naročito nastojali potaći sadnju bijelog dudu te uzgoj dudovog svilca, odnosno jačanje proizvodnje sirove svile.

U sljedećem je poglavlju Ivana Posedi prikazala karakteristike rukopisa *Zapisnika* koji su priređivači transkribirali, karakteristike transkripcije, probleme na koje su nailazili prilikom transkripcije te kako su ih rješavali. Priređivači su izradili regeste ispred svake točke zaključka, odnosno zapisa raspravljene točke sjednice županijske skupštine.

Najveći dio knjige čini transkribirani tekst *Zapisnika sjednica Srijemske županije*. U razdoblju od 1767. do 1771. održano je 46 sjednica županijske skupštine, od čega 12 velikih i 34 male sjednice. Na malim županijskim skupštinama u ovom petogodišnjem razdoblju također su raspravljali o hitnim predmetima te su donosili odluke o raspravljenim predmetima, koje su potvrđivane na velikim skupštinama. Na velikim županijskim skupštinama članovi su se upoznavali s odlukama, naredbama i dopisima kraljice Marije Terezije, hrvatskog bana Franje Nadasdyja i viših civilnih te vojnih institucija (Ugarsko namjesničko vijeće, Hrvatsko kraljevsko vijeće, Dvorsko ratno vijeće, Vrhovna vojna uprava i zapovjednici vojnih jedinica te Slavonske vojne krajine), donosili odluke o izvršavanju kraljičinih naredbi i naredbi viših civilnih te vojnih institucija, potvrđivali odluke malih županijskih skupština te raspravljali i donosili odluke vezane

uz unutrašnju problematiku Srijemske županije. Pri tome je moguće izdvojiti nekoliko problema koji su kontinuirano opterećivali ovu, ali i ostale hrvatsko-slavonske, a vjerojatno i mađarske županije.

Na početku sjednica županijskih skupština čitane su naredbe kraljice Marije Terezije, hrvatskog bana Franje Nadasdyja i viših civilnih i vojnih državnih institucija. Pri tome su se županijski službenici upoznavali s obavezama koje su morali izvršiti na području pod svojom nadležnošću. Osim toga, članovi županijske skupštine raspravljali su i usvajali različite izvještaje o stanju u Županiji, koje je Županija slala kraljici, hrvatskom banu, Hrvatskom kraljevskom vijeću i drugim višim civilnim i vojnim državnim organima, kao odgovore na njihove naredbe i zahtjeve.

Budući da je Habsburška Monarhija konstantno imala financijskih problema, prikupljanje poreznih obaveza od lokalnog stanovništva bilo je jedna od najvažnijih dužnosti svih županija, pa tako i Srijemske županije. S obzirom na tu činjenicu, i županijska skupština Srijemske županije vodila je brigu o određivanju visine poreznih podavanja te o njihovom prikupljanju, što su obavljali plemićki suci u okruzima pod svojom nadležnošću. Uz prikupljanje poreznih obaveza, jedna od najvažnijih aktivnosti svih županija, pa tako i ove, bilo je osiguravanje različitih naturalnih potrepština za vojne jedinice smještene na području županije tijekom zimskih mjeseci, pa je županijska skupština tijekom zasjedanja značajno vrijeme potrošila na određivanje, razrezivanje te organiziranje prikupljanja spomenutih naturalnih potrepština. Županijska skupština bavila se rješavanjem pritužbi lokalnog stanovništva na različite zloupotrebe i nasilja koje su počinili pripadnici vojnih jedinica tijekom zimovanja na teritoriju Srijemske županije.

S prikupljanjem poreznih podavanja usko je povezan i zahtjev pojedinih obrtnika i trgovaca za smanjenjem visine poreznih obaveza te županijskih pristojbi koje su morali podmiriti svake godine. Obrtnici i trgovci pravdali su svoj zahtjev tvrdnjom da će im smanjenje tih obaveza omogućiti lakše i jeftinije poslovanje, čime bi bili konkurentniji na lokalnom, širem državnom, ali i međunarodnom, odnosno tržištu izvan Habsburške Monarhije.

Jedna od najvažnijih obaveza županijskog činovništva bila je i javna sigurnost na području županije, pa je i Srijemska županija primala naloge viših upravnih tijela (primjerice, Ugarskog namjesničkog vijeća, Hrvatskog kraljevskog vijeća, Vrhovne vojne uprave i drugih institucija) da progoni razbojnike i počinitelje kaznenih djela (npr. ubojstvo) iz susjednih županija (primjerice Bačke županije), udaljenijih područja (Češka i hrvatske županije) i Osmanskog Carstva, uhićuje i privodi bjegunce iz slavonske Vojne krajine, odnosno vojnih jedinica, kažnjava osobe koje su skrivale razbojnike i bjegunce te uhićuje strance koji su lutali županijom bez putnih isprava. Također, viša upravna tijela zahtijevala su od županijskih službi provođenje različitih aktivnosti na području županije (npr. oduzimanje oružja lokalnom stanovništvu) kako bi ojačala javnu sigurnost na svom području. Županijska skupština usvajala je izvještaje nižih županijskih službi o poduzetim aktivnostima na jačanju javne sigurnosti (borba protiv različitih razbojničkih družina i počinitelja kaznenih djela). Pri tome je moguće na temelju podataka iz tih zapisa utvrditi nastojanja županijskih službi oko jačanja javne sigurnosti na županijskom području.

Za županijsko činovništvo sigurno je jedan od najvažnijih događaja bio posjet suvladara kraljice Marije Terezije i njezinog sina Josipa II. Stoga su lokalni

činovnici provodili pripreme kako bi ga dostojno dočekali na području Srijemske županije. Kako bi osigurale njegovo sigurno putovanje, županijske službe poduzele su brojne aktivnosti na popravljaju cesta i mostova te rušenju stabala šljiva na pravcu kojim je suvladar trebao proći. O tim se aktivnostima raspravljalo na županijskim sjednicama i prije dolaska i poslije njegovog prolaska.

Primjenjujući kameralističku ekonomsku doktrinu bečki je dvor nastojao unaprijediti gospodarstvo na području cijele Monarhije, pa tako i Srijemske županije. Pri tome su se županijske službe, nastojeći ojačati gospodarsku djelatnost, bavile i suzbijanjem različitih zloupotreba domaćih i stranih trgovaca (naročito iz Osmanskog Carstva), ali i provođenjem istraga protiv pojedinih vlastelina (primjerice obitelji Pejačević) koji su različitim nezakonitim aktivnostima onemogućavali trgovce u njihovim gospodarskim aktivnostima.

Središnje državne institucije nastojale su, provodeći državnu ekonomsku politiku, potaći svojim dopisima i ukazima županijske službe na poduzimanje aktivnosti usmjerenih na jačanje različitih grana gospodarstva, naročito na području obrta i trgovine. Osim ovih grana, nastojali su potaći i sadnju dudova, uzgoj dudovog svilca i proizvodnju sirove svile. Stoga su poticali županijske službe da šalju lokalno stanovništvo na osposobljavanje za uzgoj dudovog svilca, odnosno proizvodnju sirove svile. Usprkos tim nastojanjima, ova je proizvodnja u ovom razdoblju još uvijek bila u začetku, kako količinom, tako i kvalitetom čahura, ali i sirove svile.

Premda je marijaterezijanski urbar stupio na snagu početkom sedmog desetljeća ovog stoljeća, na sjednicama županijske skupštine i dalje se raspravljalo o urbarijalnoj problematici te su se izvršavali različiti kraljičini nalozi i nalozi vi-

ših državnih tijela vezanih uz spomenutu problematiku. Prema ovim *Zapisniku* vidljivo je da je bilo problema oko provedbe navedenog urbara na svim vlastelinstvima na teritoriju županije, naročito na iločkom i rumskom vlastelinstvu.

Održavanje cesta i mostova znatno je utjecalo za razvoj gospodarstva, naročito obrta i trgovine. Kvalitetne ceste omogućavale su brži transport obrtničkih proizvoda i sirovina te trgovačke robe, što je smanjivalo transportne troškove, pa su obrtnici i trgovci postajali konkurentniji na monarhijskom, ali i međunarodnom tržištu. Stoga su članovi županijske skupštine u ovom petogodišnjem razdoblju često raspravljali o poboljšanju kvalitete cestovne infrastrukture. Učestalost rasprava o toj problematici ukazuje na slabu kvalitetu cesta, kako zbog slabe kvalitete građenja, tako i zbog lošeg održavanja, pa ih je bilo potrebno često popravljati kako bi se održala njihova kvaliteta na visokoj razini.

Nastojeći unaprijediti Habsburšku Monarhiju, kraljica Marija Terezija poduzimala je različite mjere na jačanju mreže obrazovnih institucija, što je vidljivo i u povećanom broju zaključaka u *Zapisniku* tijekom ovog petogodišnjeg razdoblja (1767.-1771.). Iz tih je zapisa vidljivo da su središnje državne institucije slale upite o mreži pučkoškolskih institucija te broju učitelja na području županije. Naročitu pažnju pridavali su izgradnji škole u trgovištu Ruma, za koju je sredstva osigurao stvaranjem zaklade Marko III. Aleksandar Pejačević, imenujući oporučno njezinim izvršiteljem svoga nećaka Josipa II. Pejačevića. Stoga su kraljica, ali i središnje državne institucije, učestalo tražile izvještaje o njezinoj izgradnji. Iz tih je izvještava moguće utvrditi probleme koji su se pojavljivali tijekom izgradnje jedne škole čak i kada su potrebna financijska sredstva bila osigurana. Kako bi poboljšala obrazovnu strukturu lokalnog stanovništva, kraljica

Marija Terezija osigurala je stipendije za školovanje na upravno-kameralnom studiju budućim polaznicima s područja Županije. Na taj je način nastojala unaprijediti lokalno gospodarstvo i upravu.

Iako tijekom ovog petogodišnjeg razdoblja Srijemska županija nije bila pogođena nikakvim epidemijama zaraznih bolesti (primjerice, kuga), županijska skupština je, izvršavajući naredbu Hrvatskog kraljevskog vijeća o jačanju zdravstvene službe na području Županije, odlučila zatražiti od bečkog dvora još jednog ranarnika. Usprkos trenutno dobrom zdravstvenom stanju na području Srijemske županije, županijska skupština morala je voditi brigu o provođenju karantene, kako bi se spriječilo širenje kuge iz Moldavije, Transilvanije i Poljske. Također, izvještavala je o postojanju legata za uzdržavanje bolnice na području Županije te izgradnji bolnice na teritoriju Županije.

Tijekom ovog petogodišnjeg razdoblja lokalno stanovništvo imalo je problema sa stočnim zaraznim bolestima na području Županije, ali i u drugim dijelovima Monarhije te u susjednim područjima (primjerice, Bosna). Stoga su se na sjednicama županijske skupštine višekratno bavili provođenjem mjera za sprječavanje širenja stočnih bolesti na područje Srijemske županije.

Na županijskim sjednicama raspravljalo se i o istragama, progonu i kažnjavanju različitih kaznenih djela (npr. djela prijevare u gospodarskom poslovanju, spolni delikti, incest) počinjenih na županijskom području. Dio tih aktivnosti obavljali su izvršavajući naloge viših institucija središnje države, a dio je bio plod aktivnosti županijskih službenika potaknutih zahtjevima lokalnog stanovništva ili stranih trgovaca, odnosno posjetitelja. Provođenjem ovih aktivnosti županijske službe nastojale su poboljšati javnu sigurnost.

Na sjednicama županijskih skupština rješavale su se različite pritužbe protiv stanovnika, ali i vlastelina na području Srijemske županije. Značajan broj parnica bio je pokrenut protiv baruna Josipa II. Pejačevića, koji je činio različite zloupotrebe prema svojim podanicima, ali i trgovcima koji su poslovali s njim ili na području njegovog rumskog vlastelinstva. Pri tome je ovaj vlastelin i dalje povremeno kršio važeći urbar, ali i ugovor između baruna Marka III. Aleksandra Pejačevića i njemačkih doseljenika koji je sklopljen prilikom njihovog doseljenja u trgovište Ruma (1749.). Slično je županijska skupština rješavala i pritužbe podložnika nuštarskog vlastelinstva protiv njegova vlasnika iz obitelji Šandor, koji su činio različite zloupotrebe. Pri tome je kraljica Marija Terezija naredila županijskim službama da se Josipa Šandora, zbog različitih zloupotreba, uhvati i baci u okove, a vlastelinstvo zaplijeni. Slična sudbina nije zatekla baruna Josipa II. Pejačevića, koji nije bio ništa bolji od njega.

Na kraju ove knjige priređivači donose popis starih mjera korištenih u *Zapisniku* sredinom 18. stoljeća, sažetke na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku te kazala imena, mjesta i odabranih pojmova, koja će omogućiti budućim istraživačima povijesti Srijemske županije, ali i nacionalne povijesti, lakše korištenje ove knjige objavljenog arhivskog gradiva.

Treća knjiga *Zapisnika sjednica Srijemske županije* omogućit će budućim istraživačima proučavanje različitih segmenata društvene, demografske, gospodarske, kulturne, političke, vjerske i medicinske povijesti Srijemske županije krajem sedmog i početkom osmog desetljeća 18. stoljeća. Ova je knjiga bogati izvor podataka o različitim oblicima ljudske djelatnosti na teritoriju ove županije. Stoga se nadam da će priređivači (kolega Ladislav Dobrica i kolegica

Ivana Posedi) nastaviti s radom na priređivanju četvrte knjige *Zapishnika*, što će zasigurno biti veliki doprinos razvoju hrvatske historiografije, i da će se što prije pojaviti nova knjiga ovog arhivskog gradiva značajnog i za lokalnu i za nacionalnu povijest.

Milan Vrbanus

Petar FELETAR: *Hrvatske povijesne ceste – Karolina, Jozefina i Lujzijana. Prometno-geografska studija o povezivanju kontinentalne i jadranske Hrvatske* (Samobor: Meridijani, 2016.). 344 str. ISBN 978-953-239-194-7.

Izdavačka kuća Meridijani izdala je 2016. knjigu Petra Feletara *Hrvatske povijesne ceste – Karolina Jozefina i Lujzijana. Prometno-geografska studija o povezivanju kontinentalne i jadranske Hrvatske*. Knjiga je nastala proučavanjem obilnog objavljenog i neobjavljenog pisanog i kartografskog gradiva nastalog izgradnjom, korištenjem i popravljanjem ovih triju cesta te korištenjem znanstvenih monografija i radova nastalih proučavanjem različitih aspekata izgradnje, korištenja i popravljanja cesta.

Knjiga se sastoji od 13 poglavlja: Riječ urednika (7-8), Uvod (9-15), Geoprometni položaj hrvatskoga gorskog prava u Hrvatskoj i Europi (17-89), Prostorni uvjeti i kronologija izgradnje prvih modernih makadamskih cesta preko hrvatskog gorskog praga (91-180), Prve moderne ceste i valorizacija područja hrvatskoga gorskog praga (183-230), Georeferencirani video prvih moderni cesta (233-245), Rasprava i rezultati (247-250), Zaključna razmatranja (251-

252), Literatura (253-266), Životopis (267-271), Sažetak/Summary (273-274), Prilozi (275-327) i Kazalo vlastitih i geografskih imena (329-343).

Urednik knjige, sveučilišni profesor Prometnog fakulteta Ivan Dadić, naglasio je važnost hrvatskog gorskog praga te nastojanja na prometnom povezivanju jadranskog i kontinentalnog dijela Hrvatske. Također, ukazao je na činjenicu da je autor uočio značaj tog prometnog pravca, što je i dokazao istraživanjem značenja toga područja od najranijih vremena do današnjih dana, te njegovog doprinosa društvenom, gospodarskom i političkom životu jadranskog i kontinentalnog područja Hrvatske. Na kraju naglašava vrijednost ove knjige za buduće generacije studenata, ali i prometnih stručnjaka.

U prvom, uvodnom poglavlju autor nas upoznaje s predmetom, ciljevima i područjem istraživanja. Ciljeve istraživanja podijelio je u sedam točaka, koje ukazuju na sveobuhvatnost obavljenih istraživanja. Također, upoznaje čitatelje s geografskim područjem obuhvaćenim poduzetim istraživanjem (gravitacijsko područje Rijeke, Senja i Karlovca te područje između spomenutih mjesta). Također, prikazao je autore koji su proučavali značenje geoprometnog položaja Hrvatske, odnosno hrvatskog gorskog praga; razvoj prometa, odnosno transporta, te njegovo značenje na području gorske Hrvatske; razvoj prometne infrastrukture od antike do ranog novog vijeka; razvoj makadamske cestovne mreže; regulaciju rijeka Save i Kupe, odnosno organizaciju riječnog prometa tijekom 18. stoljeća; izgradnju željezničke mreže u 19. stoljeću i povijest izgradnje, korištenja i popravljanja hrvatskih povijesnih cesta (Karolina, Jozefina i Lujzijana). Autorova istraživačka sveobuhvatnost u ovoj monografiji vidljiva je i u korištenju radova koji su se bavili demografskom problematikom, ali i područjem gospodarsko-turističkog vrednovanja Karoline, Jozefine i Lujzija-

ne. Na kraju uvodnog poglavlja upozna je čitatelje sa znanstvenom metodologijom korištenom pri proučavanju ove problematike, odnosno pisanju monografije.

U sljedećem poglavlju pozabavio se geoprometnim položajem hrvatskog gorskog praga te njegovim značenjem u Hrvatskoj i Europi. Pri tome je naglasio dvojnost geoprometnog položaja Hrvatske koja se očituje u povezanosti panonske i peripanonske regije i jadransko-dinarske regije. Također je upozorio na položaj Hrvatske u mreži suvremenih europskih prometnica i koridora, naglašavajući pri tome da kroz Hrvatsku prolaze dva europska prometna koridora: 10. paneuropski prometni koridor te pomoćni koridori 5. paneuropskog koridora (5b i 5c). Isto tako, prikazao je uvjete i karakteristike stvaranja podunavsko-sjevernojadranskog prometnog sustava, upozoravajući pri tome na promjene koje su uvjetovane različitim društveno-ekonomskim prilika, političkim i ekonomskim koncepcijama pojedinih nositelja vlasti od antičkih vremena pa do kraja 19. stoljeća.

U trećem poglavlju obradio je izgradnju triju hrvatskih povijesnih cesta koje su povezivale Podunavlje s lukama na istočnojadranskoj obali (Karolina, Jozefina i Lujzijana). Prikazao je detaljno geografske karakteristike trase, pripreme izgradnje, izgradnju, korištenje, održavanje i obnovu navedenih cesta. Također, upozna je čitatelje s biografskim podacima graditelja Karoline. Ovaj dio knjige nastao je na temelju arhivskog gradiva (objavljenog i neobjavljenog pisanog gradiva te kartografskih izvora) nastalog planiranjem, izgradnjom, korištenjem, održavanjem i obnovom tih cesta te znanstvenih radova nastalih proučavanjem različitih aspekata problematike vezane uz spomenute ceste.

U četvrtom je poglavlju autor obradio značenje modernih cesta i vrednova-

nje hrvatskog gorskog praga. Pri tome se naročito usredotočio na utjecaj prvih modernih cesta na gospodarski i demografski razvoj područja obuhvaćenog provedenim istraživanjem. Naime, prikazao je njihov utjecaj na gospodarske i poduzetničke aktivnosti lokalnog stanovništva, njihovo grupiranje, naseljavanje novog stanovništva, odnosno demografsko i gospodarsko napredovanje naselja smještenih uz trasu spomenutih cesta.

U sljedećem poglavlju prikazao je primjenu GIS-a (geografski informacijski sustav) u analizi triju povijesnih cesta na području Gorske Hrvatske. Na početku upozna je čitatelje sa značenjem izrade georeferenciranog videa i tijekom njegove izrade. Pri tome je upozorio na važnost primjene suvremenih informatičkih programa u turističkom vrednovanju ovih triju cesta, oživljavanju Gorske Hrvatske te bavljenju prometno-geografskom problematikom.

U šestom poglavlju autor je konstatirao da je primjenjujući izloženu znanstvenu metodologiju te istražujući navedenu problematiku odgovorio na zadatke i ciljeve postavljene u uvodnom poglavlju. Pri tome je rezultate, odnosno zaključke, grupirao u pet točaka, naglašavajući karakteristike prometnog položaja Hrvatske, značenje hrvatskog gorskog praga i vrijednost Karoline, Jozefine i Lujzijane u povezivanju Podunavlja i luka na istočnoj obali Jadranskog mora za gospodarski i demografski razvoj naselja uz spomenute ceste, ali i šireg područja koje gravitira tom prostoru.

U zaključnom razmatranju autor je ustvrdio da su provedena istraživanja triju povijesnih cesta kroz Gorsku Hrvatsku potvrdila sve postavljene hipoteze. Pri tome naglašava da je izgradnja tih cesta ojačala jadransku orijentaciju Hrvatske, odnosno cijele Habsburške Monarhije, te da su imale veliki utjecaj na demografske promjene (povećanje

broja stanovnika) u jadranskim lukama, uspješnu provedbu merkantilističke politike bečkog dvora i jačanje riječnog prometa na Savi i Kupi, kao i razvoj luka, odnosno obrtničko-trgovačkih centara uz spomenute rijeke. Autor zaključuje da je izgradnja ovih cesta tijekom 18. i početkom 19. stoljeća bila najveće ulaganje u tadašnjoj Hrvatskoj, koje je značajno utjecalo na njezin gospodarski razvoj. Na kraju zaključuje da spomenute ceste i danas mogu biti pokretač novog gospodarskog razvoja hrvatskog gorskog praga kroz turističko vrednovanje. Osim toga, upozorava buduće istraživače da još uvijek postoji značajna količina neistraženog arhivskog gradiva, naglašavajući također da i nakon ove knjige i dalje ima prostora za buduća istraživanja ove problematike primjenom suvremenih metodoloških postupaka, tehničkih sredstava i informatičkih programa.

Na kraju autor donosi obiman popis korištene literature i arhivskog gradiva, vlastiti životopis s popisom objavljenih autorskih i suautorskih knjiga, udžbenika, znanstvenih radova objavljenih u znanstvenim i stručnim časopisima te zbornicima s međunarodnom i domaćom recenzijom, uredničkih knjiga i časopisa, kao i popis prikaza knjiga i časopisa, sažetke na hrvatskom i engleskom jeziku, priloge i kazalo osobnih te geografskih imena.

Ova je knjiga bogato ilustrirana preslikama dokumenata, reprodukcijama crteža pojedinih cestovnih trasa, kartografskim izvorima te fotografijama današnjeg stanja Karoline, Jozefine i Lujzijane.

Na kraju mogu naglasiti da je ova knjiga vrijedan doprinos poznavanju karakteristika prometnog položaja Gorske Hrvatske, povijesti provedbe kameralističke politike na hrvatskom području, planiranja, izgradnje, eksploatacije, održavanja i obnove Karoline, Jozefine

i Lujzijane, ali i turističkog vrednovanja spomenutih cesta te budućih pokušaja revitalizacije Gorske Hrvatske. Ova je monografija odličan temelj za buduća istraživanja ove problematike, ali i udžbenik budućim studentima prometnih znanosti te prometnim stručnjacima, koji će je moći koristiti u planiranju, izgradnji i eksploataciji budućih prometnica na području Hrvatske.

Milan Vrbanus

Luka PEJIĆ: *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: fragmenti subverzije* (Zagreb: DAF, 2016.). 223 str. ISBN 978-953-6956340.

Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: fragmenti subverzije koju je napisao mladi osječki povjesničar Luka Pejić prvi je pokušaj pisanja cjelovitog djela o povijesti anarhizma u Hrvatskoj. Zbog nedostatka većeg broja izvora i zbog dosadašnje slabe istraženosti povijesti anarhizma u Hrvatskoj, pokušaj Luke Pejića da istraži ovu problematiku i napiše jedno zaokruženo djelo o povijesti anarhizma u Hrvatskoj za svaku je pohvalu. Ovdje nije riječ o sintezi u formalnom smislu, jer je zbog razasutosti i svojevrzne nevidljivosti građe o anarhizmu gotovo nemoguće napisati klasičnu sintezu povijesti anarhizma u Hrvatskoj. Više je riječ o preglednom istraživanju unutar kojeg se mali, ali vrijedni fragmenti anarhističke povijesti komparativistički stavljaju u kontekst povijesti anarhizma u Europi i svijetu te u povijest razvoja radničkog pokreta u Hrvatskoj. Knjigu je objavila izdavačka kuća DAF, koja je svoj izdavački rad usmjerila na objavljivanje raznolike anarhističke lite-

ature. DAF je hrvatskoj javnosti omogućio, ponajviše zahvaljujući velikom angažmanu izdavača Zorana Sente, upoznavanje s klasičnim djelima svjetske anarhističke misli (npr. Max Nettlau, *Povijest anarhizma*; Emma Goldman, *Anarhizam i drugi ogledi* i Élisée Reclus, *Evolucija, revolucija i anarhistički ideal*), kao i s *Izabranim spisima* (Zagreb, 2010) hrvatskog učitelja i anarhista Miloša Krpana, koje je prikupio i uredio Dejan Dedić.

Knjiga je u formalnom smislu strukturirana u 12 poglavlja (Uvod, Historiografski izazov anarhizma, Anarhija - nijanse i slojevi ideje, Nacija i revolucija, Industrijalizacija i radnički pokret, Odjeci Pariške komune, „Propaganda djelom“, Miloš Krpan, Stjepan Fabjanović, Međuratno razdoblje i Španjolski građanski rat, Umjetnost i Za kraj) u kojima autor analizira problematiku anarhizma i anarhističkog pokreta u Europi i Hrvatskoj od sredine 19. stoljeća pa sve do kraja Španjolskog građanskog rata 1939. godine. Tematski i vremenski, Pejić je tako u svojoj knjizi zaokružio razdoblje tzv. klasičnog anarhizma. Važna polazišna točka u njegovom radu bila je teza o nerazdvoivosti radničkog i socijalističkog pokreta od anarhizma. Tu njegovu tezu najbolje potkrepljuju identitetske odrednice Miloša Krpana, najistaknutijeg hrvatskog anarhista s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Krpan se tako u svojim člancima izjašnjavao kao socijalist (1895), socijalni reformator (1896), socijalni demokrat (1905), „neodvisni socijalist“ (1908) i komunistički anarhist (1908). Iako se iz njegove korespondencije i neobjavljenih tekstova vidi da mu je od kraja 19. stoljeća najbliža bila anarhistička identitetska odrednica Kropotkinovog komunističkog anarhizma, Krpanu nije bilo strano da se izjašnjava i kao socijalist jer je njegovo polazište prije svega proizlazilo iz socijalnog aktivizma, a ne iz teorijskih politoloških

rasprava o socijalizmu i anarhizmu. Zapravo tek od Oktobarske revolucije dolazi do snažnijeg distanciranja anarhista od socijalizma, i to ponajviše zbog, kako je to Kropotkin napisao Lenjinu, bolješvičke zloupotrebe socijalizma, pri čemu je, prema Kropotkinovom mišljenju, trajno bačena kletva na socijalizam.

Osim vrijednih istraživačkih doprinosa razumijevanju socijalne povijesti, ali i povijesti radničkog pokreta, na čiju je uglavnom jednodimenzionalnu interpretaciju kod nas monopol držala marksistička historiografija, Pejić je u svojoj knjizi izgradio i zanimljiv metodološki pristup u istraživanju socijalne povijesti. Knjiga je tako u metodološkom smislu pisana iz nekoliko vizura koje se prepliću i uzajamno nadopunjuju u svakom poglavlju. Na prvom mjestu tu je riječ o jednoj komparativnoj analizi, što i sam autor naglašava objašnjavajući na koji je način upotrijebio metodološke obrasce komparativne historije. Pejić tu komparativnu metodu provlači kroz cijelu knjigu te neprekidno referira na europsku povijest anarhističkih ideja i pokreta, pa ova knjiga može poslužiti i kao dobar uvod u komparativno poznavanje anarhizma i anarhističke problematike općenito. To je osobito vidljivo u trećem poglavlju (Anarhija - nijanse i slojevi ideje), u kojem Pejić daje izvrstan pregled višeslojne problematike anarhizma i anarhističkog pokreta u cjelini. Pored komparativne analize, autor daje i jednu socijalnu analizu anarhističkog pokreta i života anarhista pokušavajući istraživati povijest odozdo koja kontrira i podriva dominantnu vizuru odozgo. To u knjizi posebno dolazi do izražaja u poglavljima o Milošu Krpanu i Stjepanu Fabjanoviću. No, autor pri tome u svojoj analizi problematike anarhizma nije zanemario ni makro vizuru modernističkih procesa, čije je istraživačke kategorije također uključio u svoje interpretacije fenomena anarhističkog pokreta u Hrvatskoj (in-

dustrijalizacija, urbanizacija, migracija stanovništva, proleterizacija, nacionalna integracija i nacionalizam itd.). Te modernističke interpretacije u Pejićevoj knjizi dobro nadograđuju dosadašnja istraživanja modernizacijskih procesa u hrvatskom društvu druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, što je posebno vidljivo u četvrtom i petom poglavlju (Nacija i revolucija i Industrijalizacija i radnički pokret). Četvrto polazište koje autor koristi u svome istraživanju proizlazi iz neprekidnog dijaloga s dosadašnjom historiografijom, osobito s historiografijom radničkog pokreta u Hrvatskoj, čime autor jasno naznačuje da je povijest anarhizma u Hrvatskoj blisko vezana uz razvoj radničkog pokreta, što je već bilo istaknuto na početku ovog prikaza. Taj autorov pristup posebno dolazi do izražaja u petom poglavlju (Industrijalizacija i radnički pokret), u kojem Pejić donosi i niz novih istraživačkih spoznaja, osobito kada je riječ o generalnom štrajku u Osijeku 1905. godine. Peto autorovo metodološko polazište proizlazi iz kritičkog pristupa problematici anarhizma, pri čemu Pejić anarhizmu pristupa kao višeslojnom problemu te na taj način nastoji izbjeći homogenizaciju pojma anarhizma i sagledati ga kao heterogeni fenomen koji se ne može staviti u uobičajene konceptualne i kategoričke kalupe. Ova raznolikost metodoloških polazišta i vizura u istraživačkom pristupu problematici povijesti anarhizma u dobroj je mjeri ispunila autorov početni metodološki cilj da problematici povijesti anarhizma pristupi multiperspektivistički.

Luka Pejić u knjizi *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj: fragmenti subverzije* donosi inovativnu analizu povijesti anarhizma u Hrvatskoj, koju ponajprije stavlja u kontekst europskog anarhizma, kao i u kontekst razvoja radničkog pokreta u Hrvatskoj. U knjizi se izvrsno kombiniraju objavljeni i neobjavljeni izvori s relevantnom literaturom,

čime je autor napravio kvalitetan model za analizu sličnih tema iz socijalne povijesti. Knjiga svojom strukturom, konzistentnošću, znanstveno istraživačkim aparatom, relevantnom i recentnom literaturom, uobličanim i utemeljenim tvrdnjama, historiografskim spoznajnim pomacima te inovativnom metodološkom analizom donosi svježinu u proučavanju socijalne povijesti u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj.

Dinko Župan

Josip HORVAT: *Pisma Slavku Batušiću (1952-1968)*, prir. Branko MATAN (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.). 349 str. ISBN 978-953-7659-16-5.

Nedavno su u izdanju Hrvatskog državnog arhiva objavljena pisma Josipa Horvata, jednog od najzanimljivijih hrvatskih intelektualaca 20. stoljeća. Vjerojatno ne treba navoditi tko je bio Josip Horvat, novinar (*Obzor*, *Jutarnji list*), književnik, kazališni i književni kritičar, urednik i prevoditelj. Nama povjesničarima zanimljive su njegove povijesne studije (npr. *Ljudevit Gaj*, 1960., *Franjo Supilo*, 1961.), a vjerojatno su mnogi čitali njegove autobiografske zapise (*Zapisci iz nepovrata*, 1983., u drugom izdanju naslovljeno *Živjeti u Hrvatskoj, 1900-1941*, te *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945*, 1989.), prvu povijest novinarstva (*Povijest novinstva Hrvatske, 1771-1939*, 1966.) ili popularne knjige *Politička povijest Hrvatske* (1936.) i *Hrvatski panoptikum* (1965.).

Počnimo s uobičajenim tehničkim opisom. Ovdje objavljena pisma prona-

šao je i priredio za objavljivanje Branko Matan, koji se Horvatom bavi već godinama. Slijedeći uzgred spomenut podatak u jednom od objavljenih pisama Slavku Batušiću (poznatom teatrologu i povjesničaru umjetnosti), pronašao ih je kod Batušićevog sina Zorana i posredovao u njihovoj predaji Hrvatskom državnom arhivu. Potom je za objavljivanje priredio ravno stotinu pisama, datiranih od svibnja 1952. pa do srpnja 1968., znači samo dva mjeseca prije Horvatove smrti. Iako raspon godina sugerira duže razdoblje, većina pisama, a i ona najzanimljivija, pisana su od 1959. do 1966. godine. Budući da su to pisma prijatelju, autor nije objašnjavao mnoge stvari koje spominje. Stoga bi ona ostala djelomice nerazumljiva da priređivač Branko Matan nije obavio velik posao pojašnjavanja brojnih mogućih nejasnoća. U čak 657 bilježaka prevodio je pojmove (primjere, agramerizme koje je Horvat rado ubacivao kako bi postigao ležernost i intimnost), citate sa stranih jezika, a razriješio je i brojne spomenute osobe ili događaje.

Sama struktura je uobičajena pri objavljivanju arhivskog gradiva. Nakon kratkog i informativnog uvoda Branka Matana (Uvodna napomena, str. 7-21), slijedi središnji i najveći dio, a to su sama pisma (25-326). Na kraju je priređivač dodao i sjećanje Elinor Murray Despaltović (koju Horvat spominje u *Pismima*) na susrete s njime i pomoć koju joj je pružio u počecima bavljenja Ljudevitom Gajem (331-332). Knjiga je opremljena uobičajenim kazalom osobnih imena (333-348).

Sama su pisma nastala na nesvakidašnji način i „jednosmjerna“ su, jer ih piše samo Horvat. Radi se, naime, o bilješkama (razmišljanjima) o temama koje je Horvat mislio razlagati na redovnim sastancima četvorice prijatelja, a misli je pretakao u pismenu formu („epistolu“, kako kaže) kako bi jednome od

njih, ozbiljno nagluhom Slavku Batušiću, olakšao praćenje razgovora. Ovi susreti bili su svojevrsna privatna institucija koja je trajala desetljećima, a sastajali su se jednom mjesečno još od 1930-ih. Osim Josipa Horvata i Slavka Batušića, četvorku su činili još i Branko Gostl (psihijatar) te Bela Hochstädter (ginekolog i suprug glumice Ervine Dragman), kojega je nakon smrti 1966. zamijenio Luka Marić (geolog i sveučilišni profesor). Osim zajedničkih interesa, povezivalo ih je i predratno pripadanje istoj masonskoj loži. Iako su pisma privatna, priređivač Matan s pravom smatra da ih je Horvat, kao novinar, povjesničar i javna osoba, zasigurno pisao dijelom računajući na mogućnost da ih jednoga dana (svakako nakon smrti obojice) pročita i netko drugi.

Budući da su pisma svojevrsni sažetak razgovora među prijateljima koji dijele istu intelektualnu znatiželju, ona sadrže Horvatove osvrte i mišljenja o brojnim javnim, mahom kulturnim, temama. No, kako se radilo o razgovorima, a ne službenim tematskim raspravama, u njima ne treba tražiti duboke ili sustavne analize svijeta iz 1960-ih, pa ni povijesnih tema kojima se tada istraživački bavio. Iako Horvat prati strane novine (posebice *Literary Times*), tek ponekad komentira svjetske događaje (svemirska istraživanja, krizu na Bliskom Istoku ili teme poput afere Profumo i tragičnih nespojava lijeka halidomid). No, ono što se iz pisama može osjetiti jest atmosfera razdoblja hladnog rata, atomske prijetnje, amerikanizacije kulture.

Kako ih je pisao dobrom prijatelju, Horvat je sasvim otvoreno iznosio svoje mišljenje i pisao o stvarima o kojima je bilo opasno ili nepristojno pisati, poput kritike političkog sustava ili seksualnosti. Tako iz njih možemo osjetiti duh socijalističke svakodnevice i doživjeti položaj intelektualaca; naravno, onako kako ih je doživljavao Horvat. U uzgred-

nim opaskama, pa i vicevima, on ocrtava brojne probleme socijalizma, posebice gospodarske afere poput afera Vračarić i Jugovinil (konstatira kako „ispada da je čitavo gazdinstvo kod nas bilo nezapamćena pljačka“, 146). Dodiruje i socijalnu politiku, primjerice o zdravstvenom sustavu piše „da ga je Kafka upoznao ne bi napisao *Proces*, nego *Socijalno*“ (194). O politici piše rjeđe, ali spominje aferu Ranković, politiku na Kosovu, potisnute nacionalizme, a češće dosta izravno osuđuje sustav koji je poticao da na položaje dolaze intelektualno i moralno neadekvatni ljudi.

No, Horvatov svijet je (elitna) kultura, pa u pismima komentira kulturna zbivanja, a ponajviše govori o ljudima. Oni su njegov glavni, možda i jedini pravi interes. Čak i kada je neskriveno razočaran u čovječanstvo („život je naš postepeni gubitak iluzija“, 195) imao je razumijevanja za pojedince (barem one koji nisu aktivno predvodili ideologije i politike koje nije trpio). Svjestan toga, sam je za sebe rekao kako je „mizantropski filantrop“ (55). No, zahvaljujući tom njegovom zanimanju za čovjeka, u pismima možemo pročitati niz krokija, kojima u samo nekoliko rečenica ocrtava životne priče i karaktere brojnih osoba iz svijeta kulture. U njima se isprepliću skice Horvatovih suvremenika (Ljubo Babić, Julije Benešić, Ivo Hergešić, Milivoj Dežman, Mate Ujević, Srđan Budisavljević, Ivan Meštrović, Josip Matasović, Većeslav Vilder, Josip Kosor, Marko Kostrenčić i mnogi drugi) s onima s kojima ga je povezala ljubav za povijest i kulturu (Julijana Gaj, Izidor Kršnjavi, Antun Gustav Matoš i dr.). Ovo prirodno zanimanje za ljude i potreba da piše o njima samo su se pojačavali s vremenom, jer je rastao i Horvatov osjećaj prolaznosti i nestajanja svijeta kakvog je poznao (često u pismima spominje tko je sve umro od posljednjeg susreta, posvećujući tim osobama kratku crticu). Većinu

je osobno poznao, pa je iznosio i neke detalje iz njihova privatnog života. Kritičan i subjektivan istovremeno, opisao je njihove vrline i mane i dao ih u ljudskoj dimenziji. Kako je i sam primijetio, „normalni ljudi ipak su samo u leksikonu i udžbenicima“ (215). Danas je nama, koji ove velikane uglavnom doživljavamo samo kroz njihovu javnu ulogu (plošno), zanimljivo pročitati Horvatove zapise i vidjeti ih kao cjelovite i žive osobe. Naravno, ono što Horvat donosi treba uzeti s oprezom, jer se uvijek radi o njegovom dojmu ili stavu, a simpatije ili antipatije nije ni pokušavao sakriti (primjerice, nije volio Stjepana Radića ili bilo što vezano uz vjeru, a kod nas se to onda u prvom redu odnosilo na Katoličku crkvu). No, ljudske mane, pa čak i osobe koje nije volio, ne ocjenjuje „s visoka“, nego više s rezigniranim razočaranjem ili ironijom. Subjektivnosti je bio i sam svjestan, pa je zapisao kako je ovim malim „spomenicima“ želio dati „vjernu sliku čovjeka, naimenovano vjernu kako je ja vidim“ (133). Upravo ovo čini i jednu od odlika pravog intelektualca, svijest o vlastitim, a ne samo tuđim, slabostima. Horvat je, štoviše, vrlo kritičan prema sebi, posebice prema nekim svojim radovima (primjerice, članak u zborniku *Hrvatsko narodno kazalište. Zbornik o stogodišnjici 1860-1960*, za koji piše da je „deplasiran u kontekstu i ponešto senilan“, 96). No, bespoštedan je i prema svom radu u cjelini i ocjenjuje ga kao „mediokritetsvo“, osjećajući kako – iz lijenosti ili biranja ugone – nije dao sve što je mogao i trebao (195).

Osim ovih portreta, nešto malo, svakako ne koliko bismo očekivali, možemo doznati i o svakodnevicu intelektualca, o Horvatovom radu (tada piše *Ljudevita Gaja, Povijest novinstva, Hrvatski panoptikum, Prvi svjetski rat, Pobunu omladine*) i o problemima s izdavaštvom.

Pismima, razumljivo, dominira ono osobno. Iako o njegovom privatnom životu nećemo doznati ništa (osim

da je volio šetnje zagrebačkim parkom Tuškancem i svog foksterijera Boya), nije tajio osjećaje. Pismima se, posebice posljednje dvije godine, provlači sjeta, jer se Horvat sve više osjeća strancem u svijetu koji se mijenja, a bolest ga neprestano podsjeća na približavanje smrti. Svjestan je i da zbog toga sve više živi u prošlosti i da su mu sugovornici – osim nekolicine živih prijatelja – povijesne osobe o kojima piše ili koje uvijek iznova čita (pisci koji su prošli „test vremena“). Kako se (barem u pismima) sve više udaljuje od sadašnjosti, sve izraženijom postaje Horvatova osobna ideologija, masonstvo, kao i pripadnost ugasloj loži *Libertas*. S njegovim gašenjem, piše, nestala je „sol zemlje“ (260), ali i Horvatov osobni idealizam, a ostala tek rezignacija. Ovo duboko uvjerenje oblikovalo je njegov vrijednosni sustav, pa onda i njegovu ocjenu ljudi koje je poznavao i događaja kojima je svjedočio. To je toliko izraženo (a i sam Horvat je toga svjestan) da čitatelju olakšava postavljanje nužne kritičke distance prema nekim njegovim ocjenama. Primjerice, često u pismima navodi je li pojedina osoba bila mason („brat“, „savršeni brat“ i dr.) ili naglašava kako su to bili neki od omiljenih mu književnika (I. Andrić, Stendhal). S vremenom postaje sve očitijim i njegovo neprijateljstvo prema svim religijama i ideologijama („Katyn i Auschwitz u jezgri su jedno te isto“, 220). U posljednjem pismu, razočaran u ljude („definitivno se oslobađam iluzije da su ljudi razumna bića“), razmišljajući o budućnosti čovječanstva, s finim humorom primjećuje: „Usudio bih se ustvrditi da će se dogoditi ono što je najgluplje.“ Sjeta oproštaja, osjećaja smrti koja se približava i koju priželjkuje, ispisuje i posljednje rečenice „Lutali smo kroz iluzije. Možda je i to bio neki vitamin.“ (325-326).

Iako postoji zamjetna (i rastuća) doza sjete, u Horvatovim zapisima ima i zanosa nad lijepim, radosti istraživanja,

ironije prema gluposti. Stil mu je onaj poznati, ležeran, pripovjedan, duhovit. Štoviše, pisma često završavaju nekom ispričanom šalom, jer je kao gospodin staroga kova držao da humor ulazi u način lijepog ophođenja. (Stari su građanski običaji dopuštali između prijatelja i lascivne šale, a Horvat ih prenosi uz posebno zadovoljstvo, jer seksualnost drži prostorom ljudske slobode.)

Ukratko, osebujna, osobna i subjektivna, ova su pisma fascinantan uvid u svijet jednog čovjeka, kroz čije oči možemo osjetiti i svijet 1960-ih. Ako ne zaboravimo da su to krajnje subjektivne slike (što uostalom i sam Josip Horvat ne zaboravlja ni u jednom trenutku), bit će nam korisno vrelo za istraživanje i ugodna literatura za druženje s intelektualcem, koji je na sličan način prijateljevao s generacijama prije sebe.

Suzana Leček

Davor MARIJAN: *Domovinski rat* (Zagreb: Despot Infinitus d.o.o. i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.). 456 str. ISBN 978-953-7892-53-1.

Knjiga Davora Marijana *Domovinski rat* sastoji se od uvoda i 7 poglavlja (od kojih prvih pet imaju i veći broj potpoglavlja) te zaključka i zemljovida. Uz temeljni tekst u djelu ima ukupno 2005 bilješka, a to su mahom reference iz opsežne neobjavljene i objavljene građe, tiska i literature.

U ovoj knjizi autor nakon osobnog višegodišnjeg historiografskog istraživanja, kao i istraživanja drugih autora, donosi pregled i pojašnjenje uzroka, tijeka i posljedica Domovinskog rata, kao

odgovora na velikosrpsku agresiju na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Autor u knjizi nastoji dati što jasniju i objektivniju sliku o pojedinim razdobljima Domovinskog rata, s ciljem pojašnjenja kontroverzi koje se pojavljuju, kako u domaćoj, tako i u svjetskoj javnosti, odnosno literaturi. Autor analizira prilike u Jugoslaviji uoči njenog raspada, kao i položaj Hrvatske i Bosne i Hercegovine u razdoblju procesa njihovog osamostaljivanja. Pojašnjava ulogu međunarodne zajednice u procesu raspada Jugoslavije i osamostaljivanja i međunarodnog priznanja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Sustavno i kronološki prati i analizira tijek ratnih zbivanja od početka velikosrpske agresije, tj. okupacije dijelova hrvatskog i bosanskohercegovačkog teritorija, hrvatskih oslobodilačkih akcija, kao i hrvatske uloge u ratu u Bosni i Hercegovini, do konačnog svršetaka rata na tim prostorima. Autor posebnu pozornost posvećuje uzrocima pobune Srba u Hrvatskoj, ulozi pobunjenih Srba u velikosrpskoj agresiji predvođenoj srbijansko-crnogorskim političkim vodstvom i JNA. Donosi analitički pregled stanja, kako hrvatskih, tako i agresorskih i pobunjeničkih oružanih snaga. Vrlo sustavno analizira stanje oružanih snaga zaraćenih strana, brojnost, opremljenost, ustroj, kadrovsku osposobljenost i sve druge pojedinosti koje karakteriziraju oružane snage u mirnodopskim i ratnim uvjetima. Temeljito analizira pojedina bojišta u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u različitim razdobljima rata, kako bi dao cjelovitu sliku stanja na ratištima koja su uzajamno čvrsto povezana. Analitički i kronološki pojašnjava najznačajnije oslobodilačke vojne akcije i operacije u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, pojašnjavajući političke, strateške i druge okolnosti koje su ih prouzročile, kao i posljedice istih.

Posebnu pozornost posvećuje uzrocima i posljedicama hrvatsko-muslimanskih sukoba u Bosni i Hercegovini, te detaljnom analizom opovrgava, u javno-

sti često proturane, uglavnom površne i neznanstvene teze o hrvatskoj krivnji za taj sukob. Naravno, autor se pri tome ne ustručava ukazati i na političke i vojno-strateške pogreške s hrvatske strane, ali dokumentirano ukazuje i na političke i vojne poteze muslimanske (bošnjačke) strane, kao i zablude i pogrešne procjene međunarodne zajednice.

Radi boljeg razumijevanja vojnih i drugih prilika na terenu, autor na kraju knjige donosi niz preglednih zemljovida. Uvidom u popis izvora i literature može se zaključiti da se radi o djelu visokog stupnja izvornosti. Djelo je strukturirano u skladu sa suvremenim metodološkim postupcima. Ne ulazeći u detalje, svakako treba istaknuti da iscrpnost i temeljitost istraživačkog rada na kojem je djelo zasnovano te rezultati analiza u potpunosti potvrđuju valjanost autorovih zaključaka.

Proučavanje najnovije povijesti, u okolnostima kada su njeni aktivni protagonisti u najvećem broju slučajeva živi i svojim javnim istupima i djelovanjem, svaki za sebe, stvaraju svoju sliku o danim povijesnim događajima i tako utječu na javno mnijenje, iznimno je težak i nezahvalan posao. To dodatno otežava i činjenica da je sam autor svjedok navedenog vremena, te se mora suočiti s problemom možebitne pristranosti. Međutim, autor se sa svim tim problemima hrabro suočio, uspio ostati potpuno nepristran i podario nam iznimno znanstveno djelo. Riječ je o radu koji na temelju arhivskih izvora, kao i vrlo raznolike literature, sustavno i temeljito prikazuje povijest Domovinskog rata. Činjenica da se radi o sustavnoj znanstvenoj analizi vojno-političkih aspekata najnovije nacionalne povijesti dovoljno govori o njenoj vrijednosti. U svakom slučaju, autor daje odgovore na mnoga dosad neotvorena pitanja, ili pruža nove podatke, što će dati novi poticaj razvoju historiografske

struke u Hrvatskoj u istraživanju najnovije hrvatske povijesti.

Ova Marijanova knjiga po svom je značaju eminentno historiografsko postignuće, koje će sigurno postati nezaobilazna literatura povjesničarima koji se bave istraživanjem najnovije hrvatske povijesti, posebice Domovinskog rata, ali će biti korisno i znanstvenicima drugih disciplina, a i široj javnosti. Naime, veoma širok zahvat problematike, od prikaza političkih, nacionalnih, gospodarskih, socijalnih, vojnih i drugih prilika, vezanih uz uzroke i posljedice Domovinskog rata, pruža svakom čitatelju cjelovit uvid u naslovljenu temu. Osim toga, jasan tematsko-kronološki pristup omogućuje dobro snalaženje u kompleksnosti sadržaja. Knjigu odlikuje sustavnost u izlaganju, koja omogućava svim čitateljima lako praćenje teksta.

Ova knjiga je veoma značajan korak ka osvjetljavanju povijesti Domovinskog rata, te doprinosi njegovom boljem razumijevanju u okolnostima kontroverznih tumačenja ratnih zbivanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-ih, kako u domaćoj, tako i u međunarodnoj historiografskoj, političkoj i svekolikoj javnosti. Cilj ove knjige nije zatvaranje rasprave i davanje konačnog suda u tumačenju navedene problematike, nego naprotiv, poticaj znanstvenicima na daljnje istraživanje, neopterećeno političkim i emotivnim predrasudama, kojima je javnost obasuta u svakodnevnom medijskom i publicističkom šarlatanstvu.

Miroslav Akmadža

Granice i identiteti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, 11. ožujka 2016., gl. ur. Daniela TA-

SLIDŽIĆ HERMAN, odg. ur. Stjepan PRUTKI, zamj. gl. ur. Tamara ALEBIĆ (Beli Manastir – Vukovar: Zavod za baranjsku povjesnicu – Državni arhiv u Vukovaru, 2017.). 277 str. ISBN 978-953-6505-43-2; 978-953-7980-15-3.

Zbornik *Granice i identiteti* obuhvaća radove prezentirane na međunarodnom skupu povjesničara, arheologa, pravnika, geografa, politologa, biologa i lingvista, održanom 11. ožujka 2016. godine u Belom Manastiru. Prilozima na skupu autori su namjeravali prikazati „Društveno-kulturološki opći kontekst granica, posebno Baranje, Podunavlja i susjednih regija, u odnosu na europske civilizacijske stečevine i Balkan“ (kako glasi poduži podnaslov zbornika). Visoko postavljena letvica podrazumijeva da će autori izložiti teorije o granicama i identitetima te kartografski prezentirati promjene granica u Podunavlju s posebnim osvrtom na promjene u Baranji. I nisu ostvarili zacrtano, kakve god panegirike o *Granicama i identitetima* pisao akademik Petar Strčić, recenzent.

Daniela Taslidžić Herman, glavna urednica, i Stjepan Prutki, odgovorni urednik, nisu našli za shodno u tematske blokove podijeliti 19 radova nejednake dužine i različite kvalitete. Bio bi to osjetljiv posao, gotovo nemoguć, jer većina autora (Balta, Alebić, Jurčević, Dukić, Farkaš, Lachner, Kasap) prepričava odavno poznate činjenice – osim autora koji ne pišu o promjenama granica i promjenama baranjskog/baranjskih identiteta, pa nije jasno zašto su pozvani na skup. Naime, autori prezentiraju svojevrsnu bilancu zbivanja koja su dovela do promjena unutrašnjih međa (između vlastelinstava, poreznih i političkih općina/kadiluka i nijabeta, eklezijastičkih struktura) u Baranji i prelazak Baranje

u različite državne cjeline (Rim, ustroj i pripadnost Baranje za Velike seobe naroda, Avarski Kaganat, srednjovjekovno doba, osmanska vladavina, dominacija Habsburovaca i turbulentni događaji 20. stoljeća), no nevjesto izlažu kljanja procesa i ne snalaze se u detektiranju posljedica promjena granica na sustav baranjskih prometnica, trgovačkih i proizvodnih procesa, narušavanje mreže škola i zdravstvenih institucija i uspostavu novog školskog, zdravstvenog i energetskog sustava. Autori ne koriste arhivsku građu (većina autora ne poziva se ni na jednu arhivariju!), ne prate literaturu koja problematizira razvoj identiteta i nitko nije priložio autorsku kartu: zbornik sadrži tek nekoliko karata prapovijesnih nalazišta u hrvatskom dijelu Baranje i (sitno otisnutih pa time i beskorisnih) karata iz 16. i 17. stoljeća koje je izložio Ivan Balta. Autori i urednici nisu priložili ni karte koje je početkom 20. stoljeća izradio Josip Bösendorfer ni one uredničkog tima zbornika radova *Tri stoljeća Belja* na izdahu socijalizma, koje nisu savršene, no dobar su uvod u promišljanje o društvenim promjenama nakon mijenjanja granica. Ne referiraju se na radove objavljene u zbornicima znanstvenih sabora Slavonije i Baranje, monografiju *Hrvatske županije kroz stoljeća*, niti na brojne tekstove koji problematiziraju pitanje baranjskih identiteta a objavljeni su u lokalnim zbornicima, podliscima *Hrvatskog lista* i *Glasa Slavonije* te inim tiskovinama koje su izlazile u Osijeku i slavonskim i srijemskim gradovima u 20. stoljeću, niti su probrali radove iz zbornika radova *Identitet Srijema u prošlosti u sadašnjosti*: ni slova nema o studijama hiperproduktivne militantne srbijanske historiografije s kraja osamdesetih i u devedesetim godinama 20. stoljeća, u kojima se stvara srpski identitet Baranje, Srijema i osobito Vukovara. O stavovima iznesenim u mađarskoj historiografskoj i politološkoj literaturi nema spomena. Golem propust urednika je objavljivanje

priloga stranih autora bez prijevoda – makar i sažetaka. Tako prosječni čitatelji nemaju koristi od radova mađarskih i slovačkih autora Marte Dobrotkove (dva priloga – ni jedan nema veze s Baranjom), Erike Jurikove, Katarine Karabove te Zoltána Huszára i Pétera Várnagya. A o neujednačenosti fontova i redaktorsko-korektorskim propustima ne valja trošiti riječi.

Jasna Šimić priložila je sažeti pregled prapovijesnih kultura Baranje. Ladislav Heka pokušava ispisati sintetski tekst o granicama Baranje: „Granice Baranje od srednjega vijeka do danas“. Heka je ozbiljan autor i duže vrijeme upozorava hrvatske autore na razmišljanja mađarskih historiografa o terezijanskim i jozefinskim modernizacijskim procesima, no tekst u *Granicama i identitetima* vrvi brojčanim podacima o ostalim mađarskim županijama. Možda bi nizanje brojeva imalo smisla da su se ostali autori u zborniku držali teme te da je Heka naveo relevantnu literaturu i fondove budimpeštanskih, kaločkih i temišvarskih arhiva i objasnio kakve veze izneseni podaci imaju veze s Baranjom ili barem s Hrvatima. Osim toga, Heka iznosi kao znanstvenu činjenicu podatak da je Baranja imala *prijestolnicu* i da je u imenu Baranje skriveno ime prvog župana, zanemarujući da je Baranja mogla dobiti ime iz grčkog jezika (blato) u vrijeme dominacije Bizanta. U pokušaju pisanja sinteze o ustroju Baranje izostavio je eklezijastičke strukture i nije objasnio ustroj evangeličkih, pravoslavnih, židovskih i katoličkih struktura, a ne spominje ni *apostolsku administraturu*, važan pojam za razumijevanje identiteta Hrvata u Baranji.

Ivan Balta desetljećima kontaminira historiografski prostor, svaku temu destruirati i sramoti se o čemu god da piše. Tako je između 55. i 63. stranice nabacao neviđenu količinu nesuvislih natuknica. Isprazni sastavak naslovio je „Kroz neke

putopise i historiografiju povijesti hrvatskoga dijela Podunavlja“. Nisam siguran da Balta razumije značenje riječi *putopis*, a siguran sam da samo on razumije sintagmu *historiografija povijesti*. U tekstu će riječ *povijest* napustiti *historiografiju* i okačiti će se za *putopis* i nastat će nova nevjerovatna sintagma *povijesni putopisi*. Beskrajno zabavno zvuče njegovi pokušaji da zvuči znanstveno. I pametno. Pa piše: „Preko nekih povijesnih putopisa i historiografije hrvatskog dijela Podunavlja, može se već od VII. stoljeća pratiti naseljavanje područja gdje su Hrvati i drugi narodi ostali živjeti sve do današnjih dana“. Kao primjer za analizu baranjskih identiteta Balta je odabrao putopis Pillera i Mitterprachera u kojem se Baranja i Srijem spominju uzgredice i koji je Stjepan Sršan odavna preveo, no Balta se pravi važan i citira latinski izvornik i nemušto ga komentira. I to one dijelove koji se odnose na Slavoniju. Zatim, ničim izazvan, niže u obliku punktacija zbirke vrela i hrvatsku i mađarsku historiografsku literaturu: Čelebiju, Fermendžina (*Acta Bosnae*), Smičiklasa (*Dvjestogodišnjica oslobođenja*, koju je Balta prekrstio u *Dvjestogodišnjicu*), Lopašića, Csánkyja, Bösendorfera i, pazite ovo, Aloysia Ferdinanda Marsiglija. I ne samo što ne poznaje pojam *putopisa* i *historiografije*, što ne zna gdje počinje i gdje završava Baranja, Balta ne zna ni tko je Marsigli. Tamara Alebić i Ivana Jurčević predstavile su „Granice hrvatskih zemalja za vrijeme Berislavića“. Najvećim dijelom su prepisale tekst Marije Karbić i plagijat kamuflirale metaforama. Produžetak je smušene prepisivačke metodologije tekst Zlatka Đukića i Tomislava Farkaša „Granice Baranje od najstarijih vremena s posebnim osvrtom na razgraničenje Kraljevine SHS i Mađarske u prostoru južne Baranje 1920. godine“. Autori su prepisali tekst iz *Historije naroda Jugoslavije* i, kao i autorice Alebić i Jurčević, pokušali zabašuriti svoju neukost. Tandem Đukić/Farkaš

pamtit ćemo po blasfemiji da se pojam Slavonija proširio do Dunava u srednjem vijeku (očito nisu konzultirali monografiju Tomislava Balija) i po dosljednoj nedosljednosti pri citiranju literature. Svakako treba upozoriti na poglavlje kakvo se rijetko sreće u hrvatskoj historiografiji. Pod podnaslovom „Granice Baranje u srednjem vijeku“ autori u šezdesetak redaka navode: Hune, Atilu, Istočnorimsko Carstvo, Ostrogote, Gepide (nekoliko puta), Sirmium, Norik, Italiju, Dalmaciju, Panoniju, Salonu, Saviju, Teurniju, Veneciju, Histriju, Bizant, Sredozemlje, Langobarde, Blatno jezero, Avare, Szalantu, Šikloš, Ilok, Frušku goru, Hrvate, Bunjevce, Šokce, Bošnjake, Suboticu, Bajju, franačku vlast tj. Zapad (?), Bosnu, Drinu, Savu, Dunav, Semberiju, Bugare, Trpimira, Vojvodinu, južnu Ugarsku, Srijemske Karlovce, Požarevac, Oršovu... I nastavljaju novim poglavljem, koje se, očito, prislono na srednjovjekovlje, „Završetak Prvog svjetskog rata“.

Nameće se pitanje jesu li autori uopće studirali povijest, jer ne razlikuju vrela od literature, ne razlikuju vrste vrela i nevješti su u odabiru istraživačkih alata. Pitanje granica i identiteta Baranje sačekat će još neko vrijeme kompetentne istraživače jer ova garnitura nije riješila problem.

Višnja Lachner i Jelena Kasap u tekstu „Povijesno, upravno i pravno određene istočnog dijela Hrvatske“ sadržajem ponavljaju već rečeno u ranijim priložima, no gotovo jednako šeptrljivo. I bez korištenja arhivarija, što se poslovično vezuje za osječke autore. Razbacuju se pravovjernim neologizmima i prebacuju današnji društveni i nacionalno-identitet-ski sustav u neka prošla vremena. Autorice se slabo orijentiraju u prostornim dimenzijama i društvenim klimama prošlih vremena i koriste pojmove neprimjerene vremenu koje opisuju (npr. „prirodno središte u Zagrebu“, str. 110). Zagreb je u ranom srednjem vijeku marginalno na-

selje. Osrednji gimnazijalac bi završio na popravnom iz povijesti da je u referatu napisao: „Istočni je dio Hrvatske u povijesnom, ali i pravnom, državnom, etničkom i kulturnom smislu, sastavni dio Hrvatske od kraja 6. stoljeća, kada su to područje naselili Hrvati u sklopu velikih seoba naroda.“ No, kada otkrijemo da je to rečenica Stjepana Sršana, sve postaje jasno i razvidno: učenice ne mogu biti bolje od takvog učitelja. Problem tu tek počinje. „Tako je potkraj 8. stoljeća knez Posavske Hrvatske Vojnomir priznao vlast tada najmoćnijeg vladara, cara Karla [...]“, pa u bilješci 4 navode kako su Hrvati potkraj 8. stoljeća formirali dvije velike kneževine „i to Panonsku ili Posavsku, koja se prostirala između rijeka Drave, Save i Dunava, i Dalmatinsku ili Primorsku, u koju su ulazili čitava hrvatska obala i dio današnje crnogorske obale“. Pozivaju se na Dragutina Pavličevića, pa je povjesničarima sve jasno i razvidno. No, ipak se treba potruditi pa ispisati mnoštvo netočnih tvrdnji na tako malo prostora. Autorice bi trebale pažljivije čitanje sinteza povijesti Hrvata. Naime, slom Avarskog Kaganata koncem 8. stoljeća omogućio je uspostavu sklavinija, državnih tvorevina između današnje Slovačke i Jadranskoga mora. Sjeverna je imala središte u Njitri, južnija je obuhvaćala Zadunavlje (područje između Dunava i Balatona), ispod nje su bile Posavska Hrvatska, sa sjedištem u Sisku, i Primorska Hrvatska, koja je obuhvaćala područje Liburnije i dijela Dalmacije. Jugoistočno od nje prostirala se Nerevanska kneževina, a na nju se naslanjala Travunija ili Hum. Pretpostavljamo da je Vojnomir uz pomoć Franaka došao na čelo Posavske Hrvatske. Karlo Veliki je za cara okrunjen 800. godine. Nastanak triju kraljevina, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kao posljedica raznovrsnosti geoprostora između Drave i Jadrana, konstrukcija je primjerena desničarskim portalima. To može napisati samo netko tko nije studirao povijest, nije čitao sin-

teze hrvatske povijesti (Šišić, V. Klaić, N. Klaić, Šokčević) i ne prati historio-grafsku produkciju. I nije bio na izložbi Hrvati i Karolinzi. Ostale konstrukcije iz njihovog priloga još su strašnije i ubrzo će pasti u zaborav. Ničim izazvane, autorice u zborniku radova o granicama i identitetu Baranje istjeruju pravdu i ukazuju na krivce. Komuniste, naravno. Srčane su i svađalački raspoložene. Tako, na primjer, navode da je „neograničena vlast Komunističke partije na području Hrvatske [...] obilježena progonima, zatvaranjima, ubojstvima, iseljavanjima, oduzimanjem imovine, gospodarskim neuspjesima, a što je naposljetku dovelo do ozbiljne političke krize 1971. godine i donošenja novog Ustava iz 1974.“. Ako govorimo o Podunavlju i fokusiramo se na Baranju, u razdoblju socijalizma iskorištenje se nepismenost, trahom i plućne bolesti, sagrađeni su domovi zdravlja, rodilište, veterinarske stanice, bazeni i mreža izvrsnih prometnica. Podignuto je nekoliko industrijskih pogona, što ne znači da je gospodarski model socijalističke Jugoslavije bio učinkovit i da se druge europske regije nisu brže razvijale i imale kvalitetniji društveni sustav.

Rijetko koji tekst može nadmašiti besmislice Ivana Balte, no najlošiji je tekst *Granica i identiteta* prilog Daniele Taslidžić Herman i Davorina Taslidžića, „Tajne versailleskih zidina (povijesni suodnosi i interferencije)“. On je sve ono što prilog u zborniku radova sa znanstvenog skupa ne smije biti. I svaki komentar bi mu samo *dizao cijenu*.

Prilog Igora Josipovića i Stjepana Prutkija „Podunavlje kao kulturološko-civilizacijska poveznica regija u Austro-Ugarskoj (podunavskoj) Monarhiji na primjeru razvoja građanskih institucija u Srijemskoj županiji“ jest dobar pokušaj i dobar početak nečeg suvislog i pravo je osvježanje nakon približno stotinu stranica besmislica kojima nas ranije navedeni autori bombardiraju. Josipović i Prutki

su sabrali i probrali literaturu, postrojili alate za istraživanja i naprasno stali i prije nego su počeli analizirati razvoj institucija potrebnih građanskom društvu. Premda nisu koristili arhivsku građu i premda nisu donijeli ni jedan podatak po kojemu bismo pamtili ovaj tekst, ovaj dvojac obećava.

Od hrvatskih autora kvalitetom se izdvaja prilog Dražena Živića i Matea Žanića „Oblikovanje kulturnog identiteta Vukovara u godinama progona (1991.-1998.)“, koji se jedini drže teme i pišu o onom što su naveli u naslovu. Pozivaju se na monografiju Kevina A. Lyncha *Slika jednog grada* (1974) i još neke suvremene autore koji urbani prostor dijele na mentalni, dakle imaginarni, i stvarni prostor grada. Na tom primjeru analiziraju život Vukovaraca (i stanovnika Sotina i ostalih naselja u okolini Vukovara) u doba progona. Koriste lako provjerljive arhivske izvore: *Vukovarske novine*, koje od 1992. izlaze u Zagrebu, brojne knjige i fotomonografije o razaranju Vukovara i okolnih naselja i prikupljena sjećanja sudionika. Osvrću se na igranu i dokumentarnu filmsku produkciju, listom baziranu na filmskim arhivima. Analiziraju pjesme, slike i izložbe fotografija. Konzultiraju sjećanja ranije vukovarske dijaspore. Iz priložene građe analizirali su materijalnu, socijalnu i mentalnu dimenziju Vukovara. Ukratko, za svaku pohvalu.

Skup su prilozima obogatili bosanskohercegovački autori (Đozić, Alibegović, Ibreljić, Kulenović), no oni se drže tema koje dominiraju na njihovom području. Povezivanje procesa koji su se zbili u ranim devedesetim godinama 20. stoljeća (uzroci genocida, nasilje kao dominantna društvena komponenta) ostalo je na pokušaju. Naime, kulturološke i etničke razlike Baranje i Srijema i područja duž Drine uzrokovale su drugačije oblike agresije pa su ovi, premda imaju istu napadačku strukturu, po posljedica-

ma teško usporedivi. Možemo se složiti da je kultura detonator mržnje, što bosanskohercegovački autori često navode i apokaliptički upozoravaju da se nacionalni prostori preoblikuju u kulturne prostore koji služe kao priprema za neki budući rat.

I opomena umjesto zaključka: skupina oko Balte je družina anonimusa koji se ne pojavljuju na relevantnim znanstvenim skupovima niti publiciraju u etabliranim časopisima. Iskorištavaju historiografski zapostavljene sredine i predatorski crpe općinske i gradske riznice nudeći historiografski talog. Gotovo ista ekipa organizirala je znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem *Beli Manastir; prošlost i sadašnjost* i izdala zbornik kojeg bi se svaka pristojna sredina stidjela.

Zdenko Samaržija

Helena IVIČIN: *Daljok / Duboševica* (Beli Manastir: Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru i Centar za kulturu grada Belog Manastira, 2017.). 344 str. ISBN 978-9535-598657.

Iz kratke biografije navedene na kraju knjige *Daljok – Duboševica* doznajemo da je njezina autorica, Helena Ivičin, diplomirala teologiju na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu 2000. godine pod mentorstvom dr. sc. Andrije Šuljaka. Tema diplomskog rada glasila je *Povijest župe Duboševica (i Topolje)*. Ivičin se nastavila zanimati za povijest svog rodnog sela i nakon završetka formalnog obrazovanja, te je napisala nekoliko članaka za razne časopise

u kojima je ista obrađena. Knjiga koja je pred nama, sudeći po tematici i naslovu, dopunjen je i proširen diplomatski rad na obradi povijesti Duboševice, uz korištenje, kako nam to sama autorica kaže u proslovu, spisa iz Vatikanskog arhiva te arhivskih dokumenata i članaka pohranjenih u Arhivu središnje nadbiskupijske i fakultetske knjižnice u Đakovu.

Knjiga je tematski podijeljena na dva dijela. U prvom dijelu obrađeni su povijest, stanovništvo i vjerski život Daljoka/Duboševica, ali i Baranje, dok se drugi dio bavi kulturnim, društvenim i gospodarskim životom naselja. U sklopu prvog dijela Ivičin daje kratak pregled povijesti Baranje, koji započinje navođenjem arheoloških nalazišta u Baranji, koja sežu u daleku prošlost, čak do neolita. Baranja se također može pohvaliti i brojnim antičkim i srednjovjekovnim nalazištima, koja, kao i ona prapovijesna, nisu sva istražena, što je i naznačeno u zemljovidima arheoloških lokaliteta priloženima u knjizi. Autorica nam nadalje pruža i pregled daljnje povijesti baranjskog prostora, njegov položaj u povijesnim mijenama koje su uzrokovali događaji poput naseljavanja Slavena, dolaska Mađara te osnivanja hrvatsko-ugarske državne zajednice. Razdoblje osmanske vlasti, koje je započelo nakon poraza na Mohačkom polju 1526., potrajalo je sve do oslobodilačkih ratova krajem 17. stoljeća, kada i Baranju napuštaju Osmanlije te započinje njezino intenzivno naseljavanje, u prvom redu Nijemaca, zatim katoličkog stanovništva iz Bosne i pravoslavnog iz Srbije. Najveći dio teritorija u Baranji pripao je kao zemljišni posjed u ime ratnih zasluga princu Eugenu Savojskom, objedinjen pod nazivom Belje, gdje se i nalazilo prvo središte posjeda, a kojem je pripadala i Duboševica. Baranja nije doživjela veće potrese za vrijeme Revolucije 1848. te do većih promjena nije došlo sve do svršetka Prvog svjetskog rata, kad je njezin južni dio ušao u

novostvorenu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, dok je veći, sjeverni dio ostao u Mađarskoj. U ovom dijelu Ivičin donosi i popis poginulih mještana Daljoka/Duboševica koji su služili u austrougarskoj vojsci. S pojavom nove vlasti dolazi do pojačavanja srpskog utjecaja u Baranji, preko centralistički ustrojenih organa u Beogradu, koje će se nastaviti sve do početka Drugog svjetskog rata i okupacije od strane Mađarske. U međuvremenu dotadašnji Daljok promijenit će svoje ime u Duboševica, bez pristanka njegovih mještana, kao rezultat službene politike Kraljevine kojom su se strana imena naselja u Baranji (mađarska i njemačka) mijenjala u domaća, slavenska (hrvatska i srpska). Nije najjasnija autoričina napomena o tome da srbizacija u Baranji traje sve do 1991., ako se uzme u obzir činjenica da je ona nakon Drugog svjetskog rata i uspostavljanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije uključena u sastav Socijalističke Republike Hrvatske zbog svog većinskog hrvatskog stanovništva. Po raspadu SFRJ i od početka Domovinskog rata 1991. Baranja je pod srpskom okupacijom, te je veliki dio nesrpskog stanovništva, najviše Hrvata, prisiljen napustiti svoje domove i poći u progonstvo. S priznanjem Hrvatske samostalnom i neovisnom državom 15. siječnja 1992. započinje i borba za oslobađanje njezinih okupiranih područja, dovršena mirnom reintegracijom hrvatskog Podunavlja 1998. godine, tijekom koje je i Baranja vraćena u okvire hrvatske države.

Dalje, Helena Ivičin se osvrće na stanovništvo Duboševica i neke od posebnosti prezimena i nadimaka njezinih žitelja. U nastavku, koji po mnogočemu čini i jezgru ove knjige, iznesena je povijest župe, od prvog spomena naselja u 11. stoljeću pod nazivom Dalut, preko vijesti o župi Topolje i njezinoj filijali Duboševica (od najranijeg spomena u sklopu Pečuške biskupije) iz 1658., do

spomena postojanja crkve Velike Gospe na nebo uzete, u samoj Duboševici, iz 1721. godine. Prema izvješću kanonske vizitacije iz 1729. spominje se učitelj u mjestu, a u onom iz 1757. opisana je duboševička crkva kao čvrsto zidana građevina sa svim potrebnim sredstvima za normalno funkcioniranje, kojoj pripada 785 katoličkih duša. Godine 1794. Duboševica je dobila novu crkvu, a od 1846. više se ne navodi kao filijala župe Topolje-Draž, nego kao samostalna župa, s prvim župnikom po imenu Juraj Kovačić. Zbog državno-političkih razdoba određenih Trianonskim ugovorom iz 1920. mijenja se i crkvena organizacija u Baranji, pa hrvatski dio dolazi pod jurisdikciju Apostolske administrature đakovačko-srijemskog biskupa, odnosno od 2008. Metropolije Đakovačko-osječke. Kronološki slijed župnika u župama Topolje-Draž te Duboševica započinje Ivičin s Krstom Pejkićem (službovao od 1711. do 1715., kada je otišao u Pečuh), a završava trenutnim duboševičkim župnikom, Zoranom Vukojom, koji tu službu obnaša od 2014. godine. U dodatku autorica navodi i one svećenike koji su rođeni u Duboševici, od kojih je jednom, Ivanu Grgiću, poginulom u Domovinskom ratu, podignuta i spomen-bista te posvećena ulica u Duboševici.

Autorica se prilično kratko osvrnula na ostale vjerske zajednice u Duboševici (najviše na nazarene, koje karakterizira kao "otpad od katoličke vjere", dok za ostale tek konstatira postojanje). Začuduje činjenica da je u iznošenju podataka o vjerskim zajednicama Duboševice kroz povijest posebno kategorizirala pravoslavce i vjernike "nesjedinjenog grčkog obreda", budući da se radi o terminu kojim su još od kasnog 17. stoljeća Dvorska komora i kraljevske kancelarije obilježavale vjernike pravoslavne vjeroispovijesti u javnim ispravama i popisima. Nadalje, knjiga nastavlja s opisom situacije u Baranji za vrijeme

srske okupacije i sudbine prognanika u Mađarskoj tijekom ranih devedesetih godina, kao i zločina počinjenih od strane vlasti pobunjenih Srba u Duboševici i šire. Ivičin ovdje donosi osobne ispovijesti svjedoka tih tragičnih događaja, kao i izvode iz novinskih članaka i ulomke iz knjiga. Najviše pozornosti autorica pridaje organizaciji školstva, vjeronauka i bogoslužja u izbjeglištvu u Mohaču. Duhovna i materijalna obnova duboševičke župe u godinama nakon Domovinskog rata kao posebno poglavlje prethodi drugom, kraćem dijelu, o današnjem kulturnom, društvenom i gospodarskom životu Duboševice. U tom dijelu knjiga nas upoznaje s institucijama, kulturno-umjetničkim društvima, sportskim i drugim udrugama te tvrtkama i obrtima koji djeluju u Duboševici, a tekst je popraćen brojnim fotografijama i informacijama o istaknutim mještanima i djelatnicima u raznim profesijama i funkcijama, kako iz novijeg, tako i ranijih vremena.

Treba na kraju naglasiti da naslov knjige može navesti zainteresiranog čitatelja na pomisao kako se radi o povijesti naselja Duboševice ili Daljoka. Ona to nije. Priznavajući trud i napor Helene Ivičin kako bi nam predočila najvažnije momente iz povijesti Duboševice, što predstavlja i prvo ostvarenje takve vrste kad se govori o ovom baranjskom selu, knjiga ne izlazi iz okvira onoga što bi se moglo nazvati poviješću župe Duboševica. Iako je autorica koristila opsežnu arhivsku građu, ona se uglavnom svodi na biskupijske spise i članke te izvratke iz vatikanskog arhiva. Povijest naselja i njezinog stanovništva kroz ranija stoljeća – prikazana kroz službene popise stanovništva i urbarijalne propise Bečke dvorske komore i kasnijih državnih administrativnih organa Monarhije (Habsburške i Austro-Ugarske), pohranjene u Mađarskom državnom arhivu – ovdje nije zastupljena, na što Ivičin i sama upućuje u pogovoru, pravdajući to nepoznavanjem

mađarskog jezika i nedostupnošću građe. Iako te nedostatke u izlaganju ranije povijesti naselja nadopunjuje opširnijim zapisima o novijoj povijesti Duboševice (napose Domovinski rat i poraće), i ovdje se uočava tendencija pridavanja veće pozornosti organizaciji i aktivnostima župe i crkve u Duboševici nego drugim aspektima povijesnog i društveno-kulturnog razvoja naselja. Dakako, pored spomenutih nedostataka, knjiga *Daljok / Duboševica*, nastala višegodišnjim trudom i zalaganjem belomanastirske vjeroučiteljice Helene Ivičin, predstavlja vrijedan pravijenac u historiografskim radovima o lokalnoj povijesti Baranje, te nedvojbeno vrlo važan poticaj i temelj za neka daljnja i dublja istraživanja povijesti ne samo Duboševice, nego i drugih susjednih baranjskih naselja.

Siniša Đuričić

Međunarodni znanstveni skup *Dubički arhiđakonat u srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća* (Banja Luka, 24.-25. travnja 2017.)

Međunarodni znanstveni skup *Dubički arhiđakonat u srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća* organiziran je kako bi se dodatno rasvijetlila turbulentna i bogata, a nedovoljno poznata povijest područja između Save, Vrbasa i Une. Kao što se vidi i iz samog naziva skupa, pažnja je pritom napose bila poklonjena višestoljetnoj nazočnosti Katoličke Crkve na ovom području i djelovanju njezinih institucija u ovim krajevima tijekom srednjeg vijeka. Skup je organizirala Europska akademija Banjalučke biskupije, obrazovno-znanstvena ustanova osnovana 2005. na poticaj banjalučkog biskupa

Franje Komarice, a održan je u dvorani Europske akademije Banjalučke biskupije 24. i 25. travnja 2017.

Rad skupa započeo je pozdravnim riječima koje su uputili načelnik Kozarske Dubice Radenko Reljić, veliki prior Hrvatskog viteškog reda templara Vinko Lisec, provincijal Hrvatske dominikanske provincije fr. Slavko Slišković, te od strane Akademije direktor Miljenko Aničić i voditelj studija Frano Piplović. Riječi dobrodošlice uputio je i biskup Franjo Komarica.

Na skupu su uz znanstvenike iz Bosne i Hercegovine sudjelovali i znanstvenici iz Hrvatske i Mađarske. Tijekom dva dana održano je šesnaest izlaganja, koja su se bavila različitim pitanjima iz srednjovjekovne povijesti Dubice i Dubičkog arhiđakonata, a nakon izlaganja slijedila je i diskusija.

Dva sudionika skupa, Juraj Kolarić i Ante Milinović, nisu bili u mogućnosti prisustvovati skupu, ali su njihova izlaganja pročitana. Juraj Kolarić je u svom prilogu pod naslovom "Dubički arhiđakonat Zagrebačke biskupije od prvog popisa župa do pada Dubice pod Turke (1334.-1538)." dao presjek kroz povijest Dubičkog arhiđakonata, dok je tema priloga Ante Milinovića bila "Veliko bogatstvo sakralne baštine blagajskog feuda Vodica kod Dubice".

Širim područjem, čiji je dio bila i Dubička županija, bavio se je u svom izlaganju "Kasnosrednjovjekovna Donja Slavonija: tragom jedne mistifikacije" Mladen Ančić, koji je govorio o pojmu Donja Slavonija i načinu na koji je on, iako nije utemeljen u vrelima, ušao u historiografiju. U drugom dijelu svoga izlaganja Ančić je govorio o županijama Dubica, Sana, Vrbas i Mrin te upozorio da su one na neki način činile cjelinu.

Veći se broj sudionika bavio prisutnošću i djelovanjem različitih redov-

ničkih zajednica na dubičkom području. Viteškim redovima bilo je posvećeno čak pet izlaganja, od kojih je svako osvijetlilo njihove veze s Dubicom iz drugoga kuta. Boro Bronza je u izlaganju "Mađarsko Kraljevstvo i instalacija templara i hospitalaca na području Dubice" prisutnost templara i ivanovaca u Dubici promatrao s obzirom na geopolitičku konstelaciju na Balkanu, Sredozemlju i Bliskom istoku, dok su Damir Karbić i Marija Karbić u svom izlaganju pod naslovom "Dubički preceptorat u kontekstu razvoja i djelovanja templara u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu" povijest templara u Dubici promatrali u širem kontekstu zbivanja u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, a posebice na području srednjovjekovne Slavonije, te tako nastojali upozoriti na značenje koje su dubički templarski preceptorat i dubičko područje u cjelini imali u srednjovjekovnom razdoblju. U izlaganju pod naslovom "Uloga hospitalaca u Dubičkoj županiji u ugarsko-slavonskom prioratu s posebnim osvrtom na njihovo djelovanje kao mjesto autentičnosti (*locus credibilis*)" Zsolt Hunyadi je, nakon što je dao prikaz širenja i djelovanja ivanovaca u Ugarskoj, govorio o prisutnosti i djelovanju ivanovaca u Dubici. Ulogom ivanovaca u obrani od Osmanlija bavio se Tamás Pálosfalvi u svom prilogu "Priori Vrane, župani Dubice u borbi protiv Osmanlija u kasnom srednjem vijeku". Juraj Belaj i Božo Radoš su u izlaganju pod naslovom "Materijalni tragovi nazočnosti viteških redova templara i ivanovaca na području srednjovjekovne Dubičke županije" nastojali povezati neke od tih nalaza s poznatim povijesnim podacima te ponuditi njihovu moguću interpretaciju, kao i predložiti moguće lokacije templarskih i ivanovačkih objekata. Prosjačkim redovima bavila su se izlaganja Slavka Sliškovića i Dominika Štefulića "Dominikanci u dubičkom arhiđakonatu zagrebačke biskupije" te Velimira Blaževića "Franjevci i franjevački samostani u dubičkom arhiđakonatu i sjeverozapadnoj Bosni".

Uz razdoblje ranog novog vijeka bila su vezana izlaganja "Dubica i dubički arhiđakonut u osmanlijskim defterima" Fikreta Midžića, koji je pokazao kako su defteri vrijedan izvor podataka o stanovništvu, migracijama, agrarnim i posjedovnim odnosima, korisni i za istraživanja iz područja historijske geografije i jezikoslovlja, te Mithada Kozličića "Dubica i njezino okruženje na kartografskoj građi ranog novog vijeka", u kojem je istaknuto strateško značenje Dubice u sukobima Habsburgovaca i Osmanlija, koje se očituje u onodobnoj geografskoj građi, kao i izlaganje Szabolcsa Varge "Povijest Dubice i dubičkog arhiđakonata u XVI stoljeću u mađarskoj književnosti".

Sakralnom baštinom bavili su se, uz već spomenutog Antu Milinovića, Marijan Tomić u izlaganju "Sakralna povijesna baština srednjovjekovnog Sanskog dekanata" i Boris Graljuk u svom prilogu "Elementi sakralne gotičke arhitekture na području Povrbasja i Pounja". O vrijednom istraživaču povijesti Banjalučke biskupije, njegovom životu i djelovanju te osudi od strane komunističkog režima i tragičnom kraju govorio je u svom izlaganju "Osvrt na život i djelo pok. dr. Nikole Bilogrivića (nekrolog i lauda)" Anto Orlovac.

Znanstveni skup popratila je i izložba 30-ak povijesnih karata postavljena u prostorijama Biskupijskog ordinarijata, koju su priredili Mithad Kozličić i Božo Radoš, te predstavljane knjige "Bihać slobodni i kraljevski grad" Fikreta Midžića. Skup je završen posjetom sudionika skupa Kozarskoj Dubici.

Iz svega navedenog vidi se da je u izlaganjima održanim na skupu obrađen širok spektar tema, kao i da su u njegovom radu sudjelovali znanstvenici različitih profila, koji su u svojim istraživanjima koristili različite pristupe. Iako je skup donio niz novih spoznaja, kao i

sistematiziranje onih već znanih, te treba pozdraviti odluku organizatora da radove sa skupa objavi u posebnom zborniku, čini mi se da posebno valja istaknuti činjenicu da je ovim skupom upozoreno na važnost dubičkog područja u srednjem vijeku, te je za nadati se da će njegovi rezultati potaknuti nova istraživanja povijesti ovoga prostora.

Marija Karbić